

Rakennushistoria- selvitys

Sotkanrannan sahan
pumppuhuone



HÄMEENLINNA



Rakennushistoriaselvitys

Sotkanrannan sahan pumppuhuone

Hämeenlinnan kaupunki / Kaavoitus

24.7.2026

Kannen kuva: Ilmakuva sahan alueesta vuodelta 1952.

Kuvalähde: Maanmittauslaitos, Paikkatietoikkuna.

Sisällys

1. Johdanto	4
1.1. Työn tausta ja tarkoitus	4
1.2. Selvityksen rajaus ja sijainti	4
1.3. Tutkimusaineisto ja -menetelmät	5
1.4. Aiemmat selvitykset	5
1.5. Työn toteutus	5
2. Kohteen perustiedot	6
3. Kohteen piirustukset.....	8
4. Kantolan lyhyt historia	10
5. Sahan alueen ilmakuvatarkastelu	11
6. Sotkanrannan sahan ja alueen historia.....	14
6.1. Sahan aikaisten rakennusten sijoittuminen	14
6.2. OTK:n Puu Oy perustetaan vuonna 1941	16
6.3. Kaupat Kantolan tontista huhtikuussa 1941.....	16
6.4. Rakennustyöt alkavat kesäkuussa 1941.....	17
6.5. Toiminta alkaa Varikonniemen sahalli vuonna 1942	18
6.6. Uusi saha valmistuu vuonna 1945 ja käynnistetään vuonna 1947	19
6.7. Korjaamo valmistuu vuonna 1945	21
6.8. Voimalaitos valmistuu vuonna 1946.....	22
6.9. Pumppuhuone ja tukkiallas valmistuvat vuonna 1947	23
6.10. Lautatarha ja piha valmistuvat vuonna 1947	24
6.11. Kuorimo, puristamo ja hakesiilo valmistuvat vuonna 1955	25
6.12. Puusepäntehtas valmistuu vuonna 1949.....	26
6.13. Kantolan sahan ja puusepäntehtaan toiminta	28
6.14. OTK:n Puu Oy:stä Sotka Oy:ksi vuonna 1964	29
6.15. Sahatoiminnan päätyminen vuonna 1986 ja rakennusten purkaminen	29
6.16. Sotkanrannan satama perustetaan vuonna 2008.....	30
6.17. Pumppuhuoneesta ravintola vuonna 2014	30
6.18. Kantolan tapahtumapuisto vuonna 2015.....	31
6.19. Sahan alueen nykytila ja tulevaisuus	32
7. Kohteen lähempi tarkastelu	33
7.1. Muutoshistoria	33
7.2. Nykytilan kuvaus	34
7.3. Ajoituskaaviot.....	35
7.4. Pumppuhuone vanhoissa valokuvissa.....	38
7.5. Nykytilan valokuvainventointi	40

8.	Kohteeseen liittyvät arvot.....	45
8.1.	Historialliset arvot.....	45
8.2.	Arkkitehtoniset arvot.....	45
8.3.	Kaupunkikuvalliset arvot.....	46
9.	Yhteenveto ja päätelmät	47
9.1.	Yhteenveto	47
9.2.	Kohteen muutoksenkestävyys.....	47
9.3.	Suositukset.....	48
10.	Lähteet	49

1. Johdanto

1.1. Työn tausta ja tarkoitus

Rakennushistoriaselvitys laaditaan Sotkanrannan asemakaavamuutoksen taustamateriaaliksi. Kaavamuutoksen tavoitteena on tukea nykyisen satama-alueen kehittämistä mahdollistamalla erilaisten toimintojen, kuten matkaparkin, sijoittuminen alueelle.

Rakennushistoriaselvityksen tarkoituksena on selvittää kaavamuutosalueelle sijoittuvan alkujaan OTK:n Puu Oy:n Sotkanrannan sahan pumppuhuoneen mahdolliset erityyspiirteet ja asemakaavassa huomioitavat arvot. Työn aikana selvitetään ja valmiissa työssä esitetään kohteen ja kokonaisuuden rakentumishistoria, ominaispiirteet, säilyneisyys, arvot ja muut merkitykset sekä suositukset tulevaan.

1.2. Selvityksen rajausta ja sijainti

Kaavamuutosalue sijoittuu kaupungin keskustan kaakkoispuolelle, ydinkeskustasta noin 1,5 kilometrin etäisyydellä sijaitsevalle Kantolan alueelle. Kaavamuutosalue rajautuu lounaassa Vanajaveteen, ulottuen pohjoisessa Kantolan siirtolapuutarha-alueeseen. Koillisessa alue rajautuu korttelin 11 teollisuuskiinteistöihin ja idässä Lautatarhankatuun sekä Myllärinkatuun. Kaavamuutosalue on kaupungin maanomistuksessa ja alueen pinta-ala on n. 26,7 hehtaaria.

Rakennushistoriaselvitys kohdistuu kaavamuutosalueella sijaitsevaan Sotkanrannan sahan pumppuhuoneeseen. Pumppuhuone on sahan rakennuksista ainut nykypäivään säilynyt. Selvitykseen on sisällytetty jo purettuja sahan toimintaan liittyviä rakennuksia kokonaisuuden hahmottamiseksi. Kaavamuutosalueen koillispuolelle jää OTK:n Puu Oy:n puusepäntehtas, jota saha palveli. Puusepäntehtas on huomioitu tässä selvityksessä osana kokonaisuutta, mutta sen erityispiirteitä, säilyneisyyttä, arvoja tai muita merkityksiä ei ole tässä selvityksessä arvioitu.



Kuva 1 (vasemmalla). Kaavamuutosalueen sijainti opaskartalla.

Kuva 2 (oikealla). Selvityskohteen sijainti ilmakuvassa.

1.3. Tutkimusaineisto ja -menetelmät

Selvityksen aikana tehtiin kaksi kohdevierailua, jotka ajoittuivat vuoden 2026 huhti- ja kesäkuulle.

Tutkimusaineisto painottuu kirjallisiin lähteisiin. Kirjalliset lähteet koostuvat pääosin arkistotiedoista, paikkatiedosta sekä jo tehdyistä selvityksistä ja muusta kirjallisesta aineistosta. Kirjallisia lähteitä täydentää vanhat valokuva-aineistot.

Selvitykseen on sisällytetty myös jo purettuja rakennuksia kokonaiskuvan hahmottamiseksi. Rakennusten alat ja valmistumisajankohdat on poimittu arkistotiedoista ja kiinteistörekisteristä. Rekisteritiedoissa voi esiintyä puutteita ja epätarkkuutta. Samoin rakennusten arkistotiedot ovat puutteellisia, eikä kaikki toteutuneet muutokset ole tiedossa. Rakennusten alkutilanne ja muutoshistoria on tässä selvityksessä kuvattu saatavilla olleen tiedon ja selvityksen tarkoituksen mukaisella tarkkuudella.

Kohteen rakentumisen ja muutoshistorian selvittämisen sekä nykytilan kuvaamisen jälkeen kohde arvotetaan ja laaditaan suositukset rakennuksen mahdollisiin tuleviin muutoksiin. Kohde arvotetaan seuraavista näkökulmista seuraavin kriteerein:

- **Historiallisena arvona** tarkastellaan kohteen merkitystä liittyen maan, maakunnan tai kaupungin historiallisiin vaiheisiin tai historiallisen kehityksen, tapahtuman tai ilmiön todisteena.
- **Arkkitehtonisena arvona** tarkastellaan kohteen harvinaisuutta tai ainutlaatuisuutta, historiallista tyypillisyyttä alueelle, aluetta tai tiettyä aikaa kuvaavia tyypillisiä piirteitä, alkuperäistä tai vastaavaa käytön, rakentamistavan, arkkitehtuurin tai tyylin ilmenemistä ja jatkumista, sekä näkyvissä olevien eri aikakausien rakenteita, materiaaleja ja tyylipiirteitä, jotka ilmentävät rakentamisen, hoidon ja käytön historiaa ja jatkuvuutta.
- **Kaupunkikuvallisena arvona** tarkastellaan kohteen merkitystä osana kaupunkikuvaa ja maisemaa. Kohteella on kaupunkikuvallista arvoa silloin, kun se on arvokas osa kulttuurimaisemaa, kaupunki- tai taajamakuva, katunäkymää tai rakennettua kokonaisuutta.

1.4. Aiemmat selvitykset

Kantolan alueesta on laadittu inventointi vuonna 2012. Inventoinnissa pumppuhuonetta luonnehditaan varistorakennukseksi ja alueen todetaan vaikuttavan äskettäin kunnostetulle. Inventointiin ei pumppuhuoneen osalta sisälly tarkempia rakennuskohtaisia tietoja.

1.5. Työn toteutus

Selvitystyö on toteutettu Hämeenlinnan kaupungin omana työnä kaavoitusyksikössä asemakaavaprosessin yhteydessä kesällä 2026. Selvitystyön on kokonaisuudessaan laatinut Jenna Ylhäinen. Kanta-Hämeen alueellisen vastuumuseon tehtävää hoitavan Hämeenlinnan kaupunginmuseon rakennustutkija on saanut kommentoida selvitystä ennen julkaisua.

2. Kohteen perustiedot

Nimi: Sotkanrannan sahan pumppuhuone

Muita nimityksiä: Pumppuasema, Kantolan sahan pumppuhuone, Sotkanrannan ravintola, Satamaravintola Pumppuhuone

Osoite: Myllärinkatu 13

Kiinteistötunnus: 109-19-9903-1

Pysyvä rakennustunnus: 103050370F

Rakennusajankohta: vuosi 1947.

Suunnittelija: OTK:n rakennusosasto, suunnittelija ei tiedossa.

Rakennuttaja: Osuustukkukauppa (OTK)

Käyttöhistoria: Alkuperäisessä käytössään OTK:n Puu Oy:n sahan pumppuhuoneena vuosina 1947–1986, käyttämätön tai varastokäytössä vuosina 1987–2007, veneilijöiden käytössä ja/tai varastokäytössä vuosina 2008–2014, terassikahvilana vuodesta 2014 ja ravintolakäytössä vuodesta 2024.

Omistushistoria: OTK vuodet 1947– 1982, E-osuuskunta EKA vuonna 1983, Grahni-yhtymä vuodet 1984–1985, nykyinen omistaja Hämeenlinnan kaupunki.

Kohteen koko: Kerrosala 82 m² ja tilavuus 310 m³.

Kerrosluku: Yksikerroksinen.

Tyyli: Sotien jälkeinen punatiilinen teollisuusrakennus.

Materiaalit: Puhtaaksimuuratun punatiilin tiilimuurina.

Keskeiset muutokset: Rakennuksen katto on uusittu vuonna 2008. Käyttötarkoituksen muuttuessa terassikahvilaksi vuonna 2014 muutettiin rakennuksen sisätilaa, rakennuksen ympärille rakennettiin terassi ja vierelle tuotiin huoltokontti. Samassa yhteydessä luoteisjulkisivun oviaukkoa on korotettu ja koillispuolelisen oviaukkoa on kavennettu ja korotettu. Terassista osa katettiin vuonna 2017. Rakennuksen käyttötarkoitus muutettiin ravintolaksi ja sen myötä sisätilaan toteutettiin pieni keittiö vuonna 2024. Terassirakenteet uusittiin vuonna 2026.

Lähiympäristön tärkeät muutokset: Tukkihallasta laajennettiin vuonna 1964. Sahan toiminta päättyi vuonna 1986. Sahan puiset rakennukset purettiin vuosien 1990 ja 1991 aikana, ja voimalaitos ja korjaamo vuonna 2003. Puuvalmistehtaan toiminta päättyi vuonna 1993 ja tiloissa on sen jälkeen toiminut useita pienyrittäjiä. Sotkanrannan venesatama perustettiin uittamon rantaan vuonna 2008. Lautatarhan paikalle perustettiin vuonna 2014 Kantolan tapahtumapuisto ja sahan entiselle sijainnille koottiin pima-mäki. Satama-alue peruskorjattiin vuonna 2026. Tavoitteena on nykyisen satama-alueen kehittäminen, mahdollistamalla erilaisten toimintojen, kuten matkaparkin, sijoittuminen.

Kuvaus: Pumppuhuone on mittakaavaltaan pienehkö tiilirakennus julkisivun juoksulimityksellä. Rakennuksen perusmuoto on yksinkertaisen suoralinjainen ja rakennuksessa on harjakatto. Sokkeli on suhteellisen korkea, mutta ei nykyisten rakennusta

ympäröivien terassirakennelmien vuoksi hahmotu selkeästi. Terassin lounais- ja luoteispuoli on valokatteilla suljettua tilaa.

Ikkunat ovat pieniruutuisten neliönmallisten 2x2 ikkunapuitteiden kerrannaisia. Rakennuksen kaakkoisjulkisivulla on symmetrisesti neljä ikkunaa, joista vasemmanreunimmaisin on muita kapeampi. Vastaavasti luoteisjulkisivulla on symmetrisesti kolme ikkunaa ja oviaukko oikeassa reunassa. Rakennuksen koillispäädyssä on yksi oviaukko oikeassa reunassa ja lounaispääty on suljettu.

Rakennus on muutettu ravintolakäyttöön ja sisätiloihin on toteutettu asiakaspaikkojen lisäksi keittiö. Rakennuksen kaakkoispuolella on konttirakennus aputiloiksi.

Suojelu-/arvotustilanne: Kohdetta ei nykytilanteessa ole suojeltu, eikä siihen liittyviä arvoja ole aiemmin kattavasti määritelty. Kohteen suojelukysymys ratkaistaan vireillä olevassa asemakaavamuutoksessa 2644 Sotkanranta, jonka luonnoksessa kohde on esitetty suojeltavaksi. Puuvalmistetehtaan alue ja Kuusitien asuinalue on vuonna 2003 arvioitu maakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi. Sahan alue ja ranta eivät kuulu tähän aluerajaukseen.

Asemakaavatilanne: Suunnittelualueella on voimassa asemakaava 1955 vuodelta 1990. Kohde sijoittuu asemakaavassa puistoalueelle (VP). Selvityksen laatimisajankohtana on alueella vireillä asemakaavamuutos, jonka tavoitteena on tukea nykyisen satama-alueen kehittämistä, mahdollistamalla erilaisten toimintojen, kuten matkaparkin, sijoittuminen.

Selvitystyön tarkoitus: Sotkanrannan asemakaavamuutokseen liittyvä taustamateriaali.

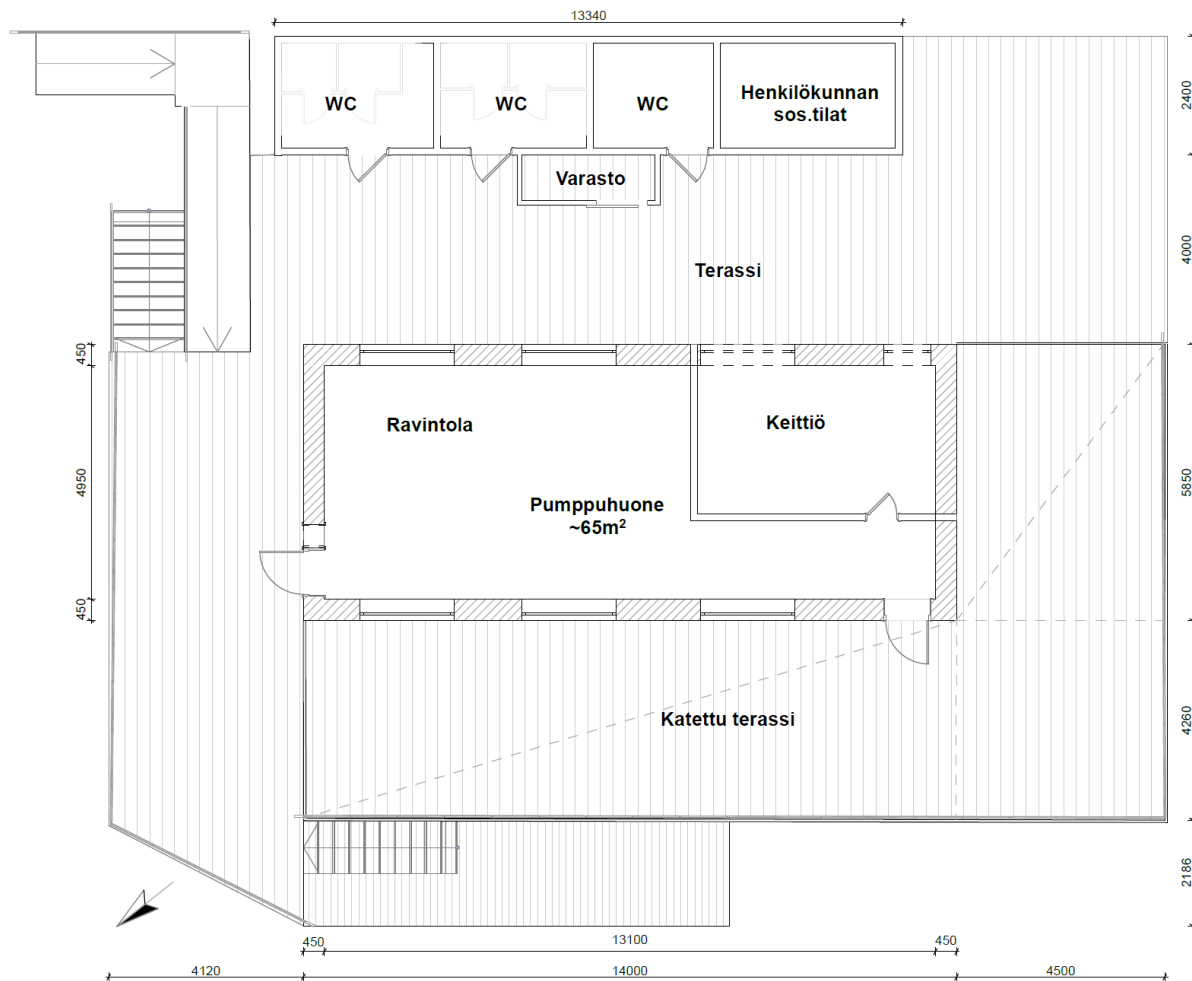
Selvitystyön laatimisajankohta: Kesäkuu 2026.



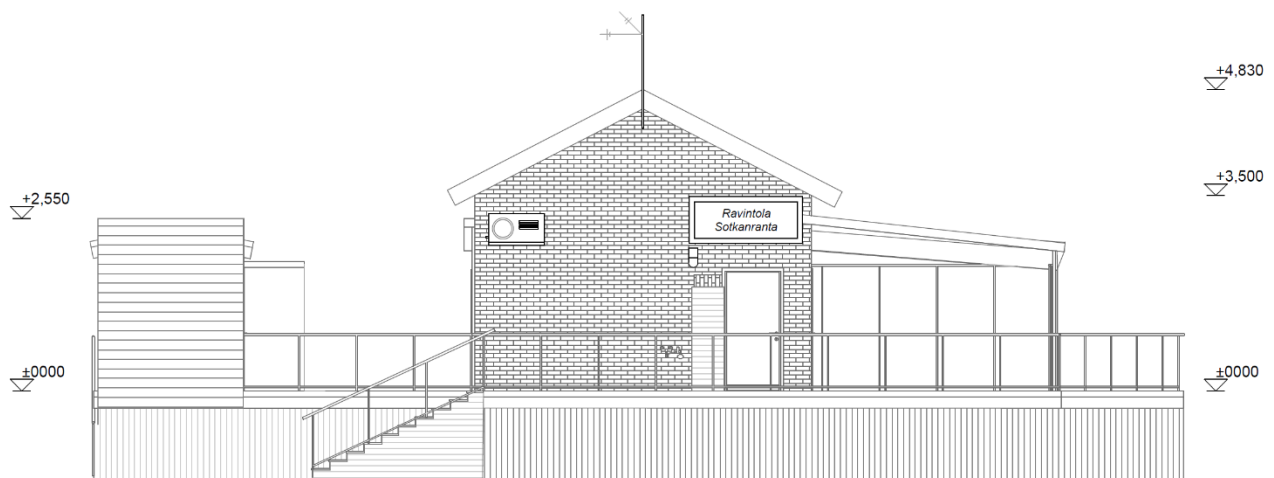
Kuva 3 (vasemmalla). Pumppuhuone vuonna 1959. Valokuvannut Olli Nieminen. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*

Kuva 4 (oikealla). Pumppuhuone huhtikuussa 2026.

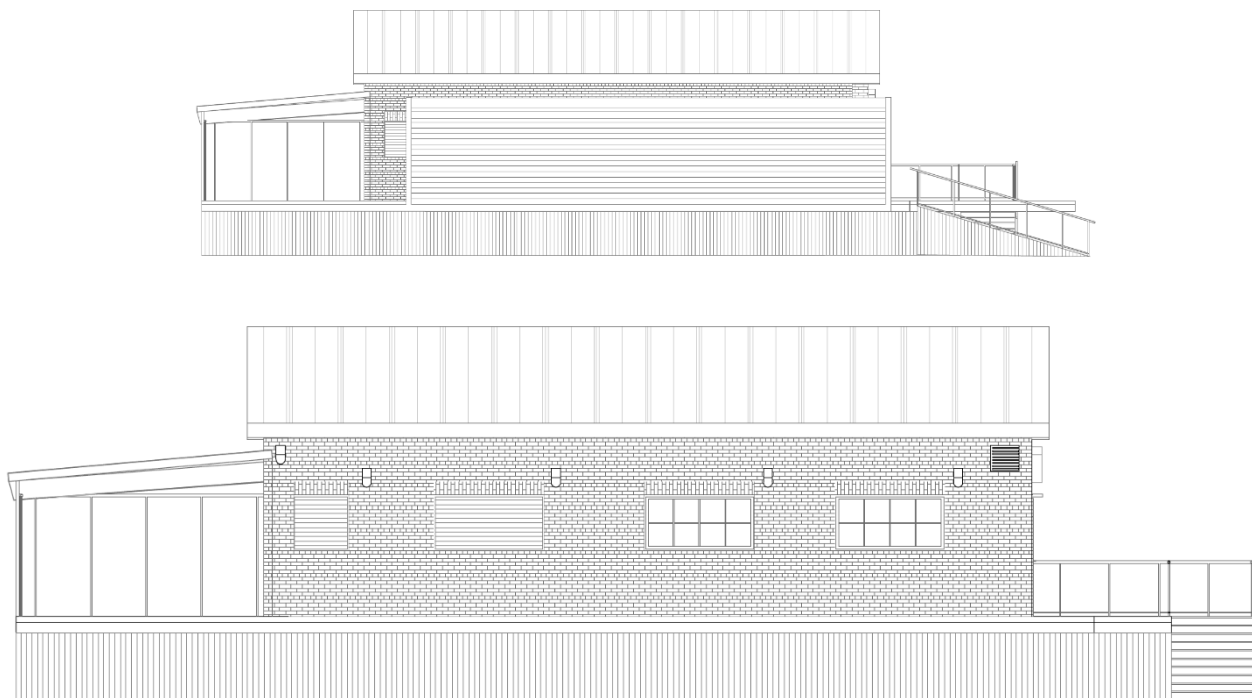
3. Kohteen piirustukset



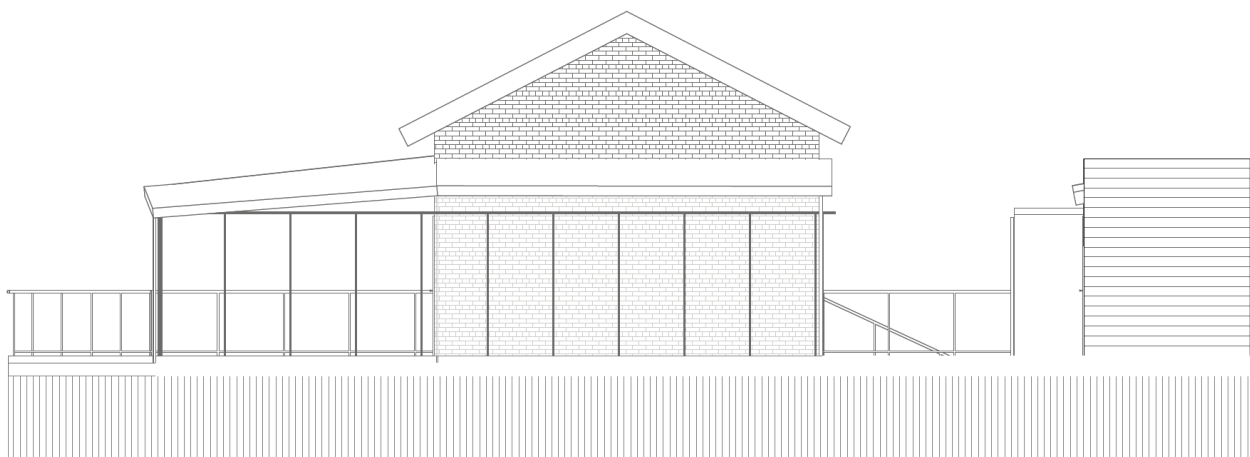
Kuva 5. Pumppuhuoneen pohjapiirros nykytilanteen mukaan.



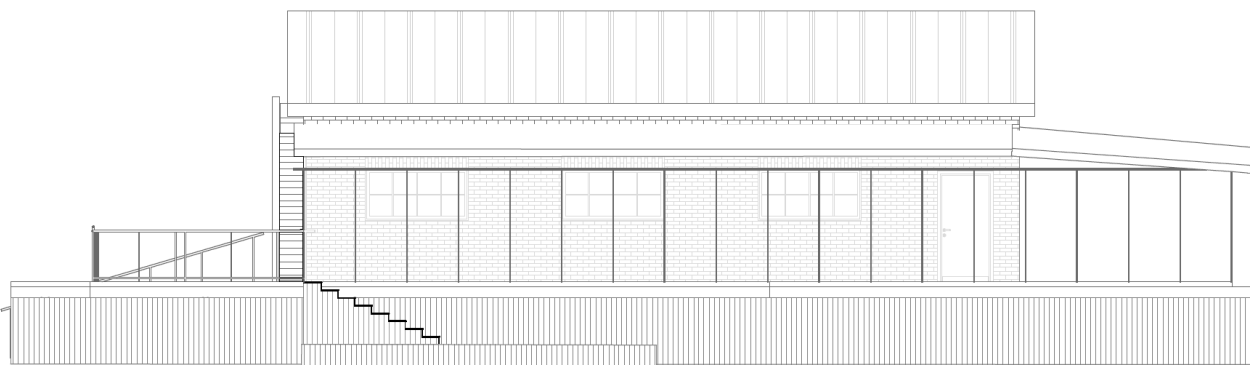
Kuva 6. Julkisivu koilliseen.



Kuva 7. Julkisivu kaakkoon. Yllä julkisivu huoltokontin kanssa.



Kuva 8. Julkisivu lounaaseen.



Kuva 9. Julkisivu luoteeseen.

4. Kantolan lyhyt historia

Kantola sijaitsee Hämeenlinnan keskustasta kaakkoon Vanajaveden ja Katumajärven välisellä kannaksella. Alueelta tunnetaan rautakauden aikaisia polttokenttäkalmistoja. Alueella on myös ollut kirkolle lahjoitettu pakanallisen ajan uhrilehto. Uhrilehdot ja kalmistot ovat tyypillisesti sijainneen suuren kylän läheisyydessä olleessa saarella. Kantolan voidaan näin päätellä olleen aikanaan saari. Ensimmäinen kirjallinen maininta Kantolasta on vuodelta 1229 liittyen kirkolle lahjoitettuun uhrilehtoon.

Keskiajalla Kantola oli osa Vanajan piispankartanoa. Kantolan historiallinen keskus muodostuu entisestä Kantolan tilasta, joka kuului Vanajan seurakunnan piispankartanoon. Kantola otettiin kruunulle piispantilaksi vuonna 1549 samanaikaisesti Paikkalan ja Käikälän kanssa. Kantolan maat ulottivat kirkosta pohjoiseen. Kantolan tila rakentui hieman myöhemmin ja ensimmäinen virallinen merkintä tilasta on vuodelta 1563.

Kantolan alue oli 1700-luvulla peltoja, niittyjä, kosteikkoja ja niemen harjanteella metsää. Kantolan tilasta on säilynyt 1800-luvun lopulla rakennettu kiviavetta ja joitakin pihapuita. Aluetta sivuava Suomen ensimmäinen henkilöliikenteelle tarkoitettu nykyinen päärata Helsingistä Hämeenlinnaan valmistui vuonna 1862. Vanajaveden rannalla, aivan niemen kärjessä sijaitseva Kantolanniemen yhä käytössä oleva siirtolapuutarha perustettiin vuonna 1933.

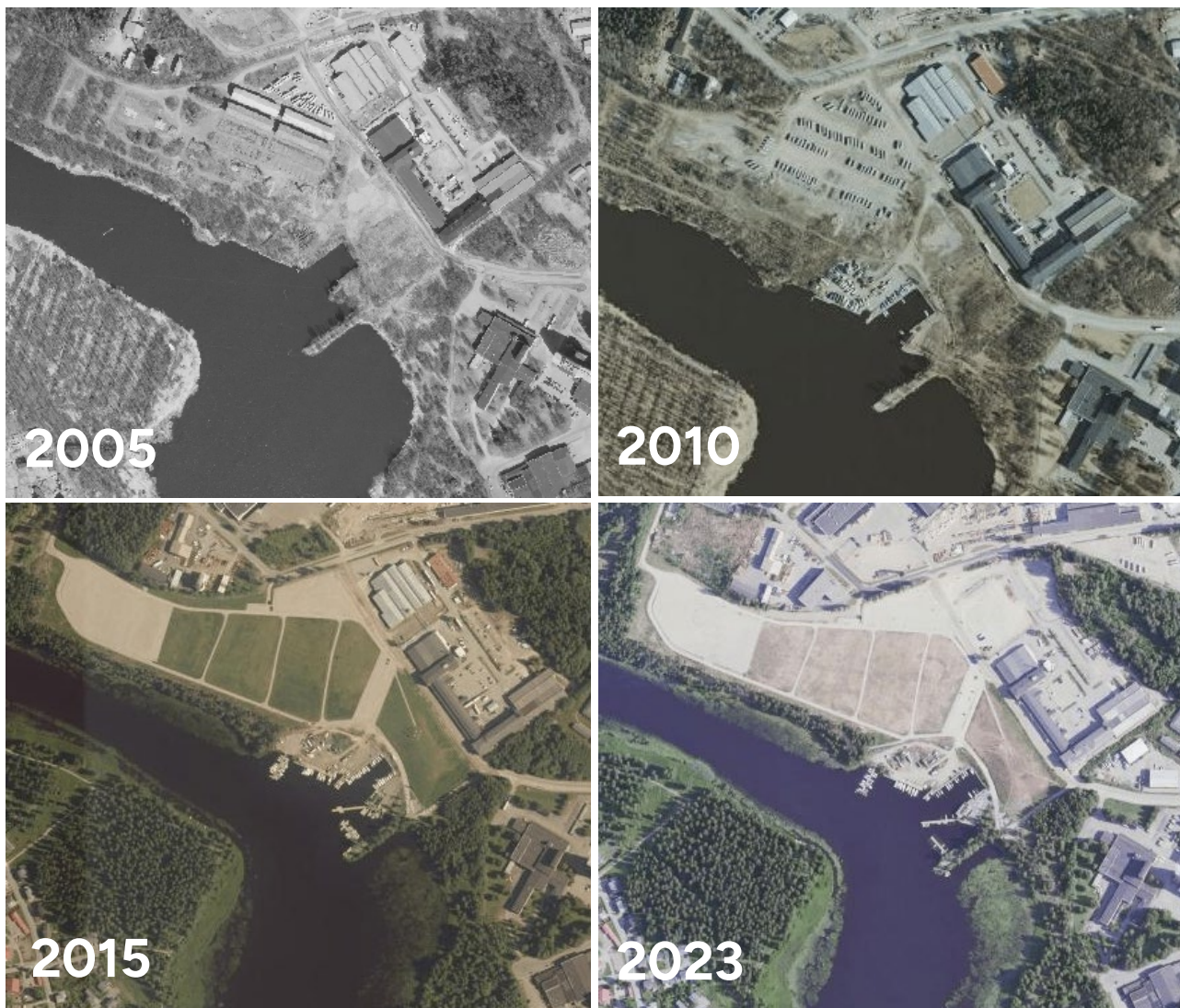
Alueen teollistuminen alkoi hiljalleen 1930-luvulla ja voimistui toisen maailmansodan jälkeen. Teollistumiseen vaikutti energiatarjonnan parantuminen talvisodan aattona käynnistyneen Vanajan voimalaitoksen myötä. Alueen kehitykseen vaikutti myös Hämeenlinnan maalaiskunnan lakkauttamiseen liittyvät alueuudistukset vuonna 1948, joiden yhteydessä Kantola siirrettiin Vanajan kunnasta osaksi Hämeenlinnan kaupunkia.

Kantolan teollisuudesta merkittävä osa, käytännössä lähes koko Kantolan eteläisen puolisko, on Osuustukkukauppojen rakennuttamaa. OTK oli aikanaan Hämeenlinnan suurin yksittäinen työllistäjä. OTK:n Puu Osakeyhtiön, sittemmin Sotka Oy:n puusepänteollisuuteen liittyvät punatiiliset tehdasrakennukset ja saha valmistuivat pääosin vuosina 1948–1949. OTK:n Hämeenlinnan mylly, tai Vanajan mylly ja rehutehdas, valmistui vuonna 1956, jakeluvarasto vuonna 1958 ja Kantolan keksitehdas vuonna 1960. Ensimmäisten teollisuuslaitosten myötä rakentui Kantolanniemeen myös asuinrakennuksia, jotka ovat yhä asuttuja.

Alueen merkittävät tuotantolaitokset ovat sittemmin lopettaneet toimintansa. Alueella on yhä monialaista teollisuutta ja liiketoimintaa. Tukinuittopaikalle on rakennettu pienvenesatama vuonna 2008 ja Vanajaveden rannalle toteutettiin vuonna 2015 suuria tapahtumia palveleva Kantolan Tapahtumapuisto. Virkistys ja kulttuuri ovat teollisuuden ohella merkittävässä roolissa alueen nykyistä toimintaa ja Kantolaa kehitetään erityisesti matkailun näkökulmasta.

5. Sahan alueen ilmakuvatarkastelu





Kuva 10. Ilmakuvia sahan alueesta vuosilta 1938–2023. Kuvalähde: Maanmittauslaitos, Paikkatietoikkuna.

1938. Kantolan alue ennen sahan alueen rakentumista.

1952. Sahan alue pääpiirteittäin rakentuneena. Pumppuhuone sijaitsee tukkialtaan vierellä uittamon rannassa. Tukkialtaalta kulkee tukkisilta sahalle. Itse saha on koillis-lounas-suuntaisesti ja siihen suorassa kulmassa liittyy sahan lajittelukatos. Sahan luoteispuolelle jää L-muotoinen korjaamo ja voimalaitos. Koillispuolella sijaitsee puuvalmistetehtaan kokonaisuus ja luoteispuolella lautatarha taapeleineen.

1959. Tukkialtaan vierelle on valmistunut kuoripuristin ja tukkikuorimo. Kuoripuristimen piirustukset on päivätty vuodelle 1956 ja tukkikuorimon vuodelle 1955, suunnittelijana J. Rautanen. Lautatarhalle on rakennettu puutavarakatoksia, joiden piirustukset on päivätty vuodelle 1955 ja allekirjoittanut OTK:n teknisen osaston V. Paananen. Osan puutavarakatoksien piirustukset on päivätty vuodelle 1958 ja allekirjoittanut L. Aarnio. Lisäksi voimalalle on valmistunut tarkemmin ajoittamaton lisäsiipi ja rantaan on rakennettu niemeke.

1967. Tukkiallas, kuoripuristin ja tukkikuorimo on uusittu. Kuoripuristimen ja tukkikuorimon piirustukset on päivätty vuodelle 1964 ja allekirjoittanut P. Kuisma ja O. Lihavainen. Tukkiallasta uusittiin laajentamalla vuonna 1964.

1982. Saharakennuksen kaakkoispuolella sijaitseva hakesiilo on uusittu vuonna 1970. Uuden hakesiilon suunnitteli OTK:n teknisen osaston V. Paananen. Lautatarhan katosten länsipuolelle on rakennettu uusi pituuslajittelukatos, jonka on suunnitellut OTK:n teknisen osaston P. Kuisma vuonna 1972.

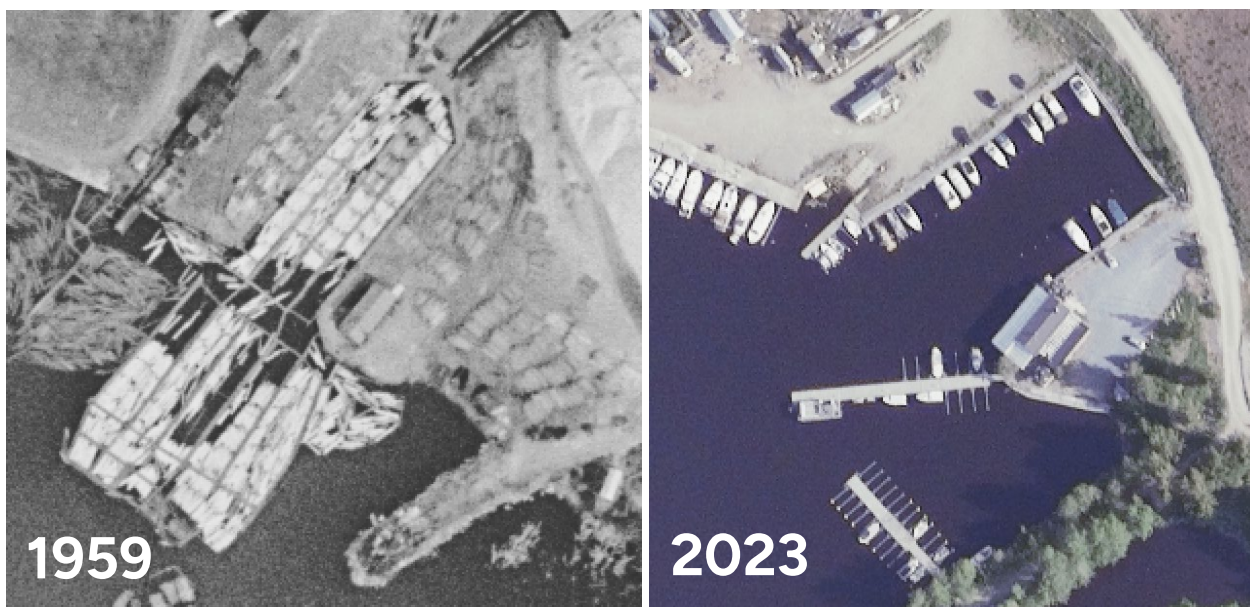
1996. Sahan toiminta on lakannut vuonna 1986. Saha, sen lajittelukatos, hakesiilo, kuorimo ja puristin, sekä tukkialtaan rakenteita on purettu.

2005. Korjaamo ja voimalaitos on purettu vuonna 2003. Samoin osa lautatarhan puutavarakatoksista on purettu. Sahan aluetta käytetään osin varastokenttänä.

2010. Loput puutavarakatokset on purettu ja varastokenttä laajentunut entisen lautatarhan alueelle. Uittorantaan ja tukkialtaalle on perustettu venesatama vuonna 2008. Pumppuhuone on kunnostettu.

2015. Kantolan tapahtumapuisto vastavalmistuneena. Paikalle jolla saha aiemmin sijaitsi on kasattu pima-mäki. Pumppuhuoneen vierelle on valmistunut konttirakennus.

2023. Pumppuhuoneelle on valmistunut katettuja terassiosia.

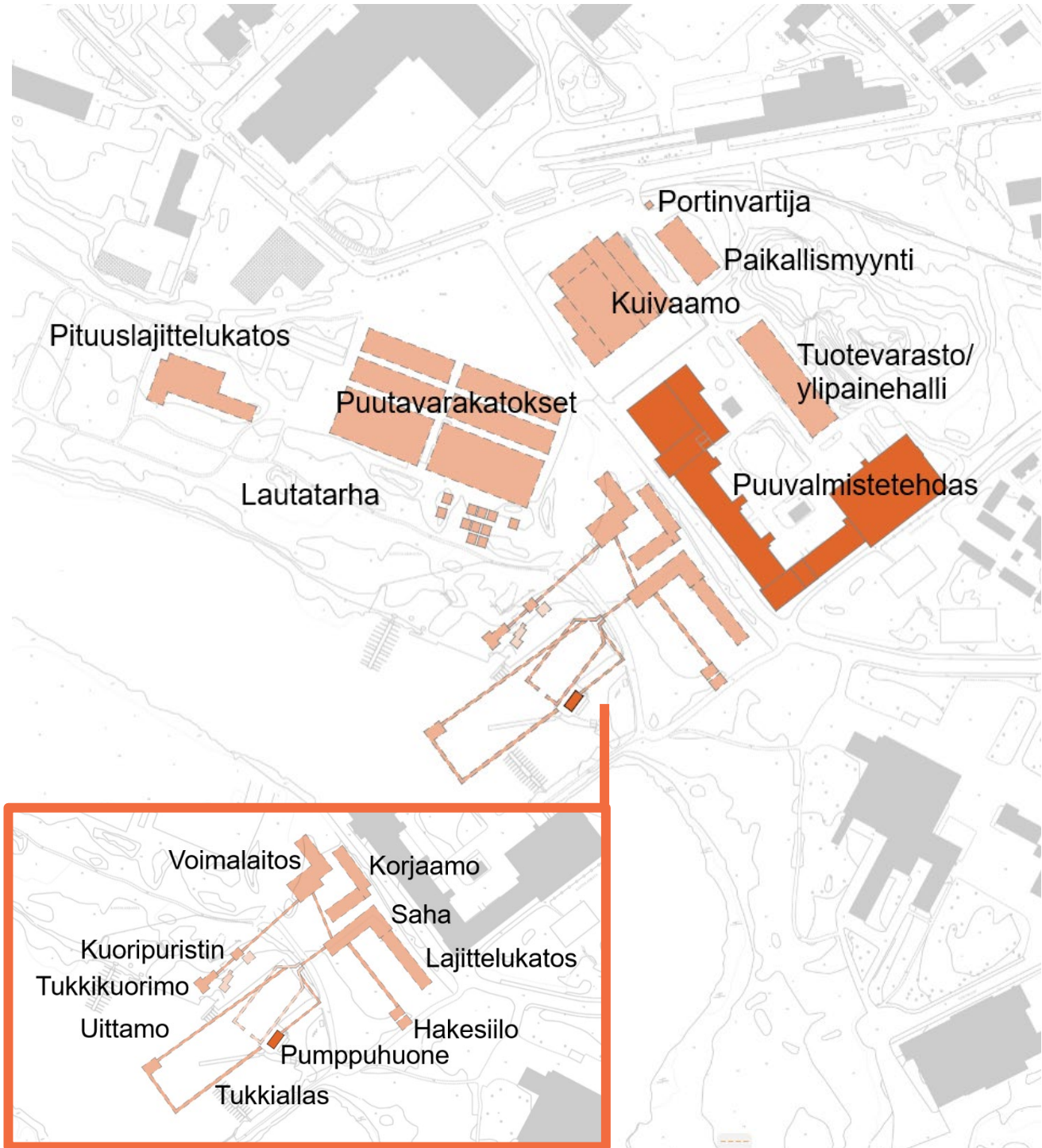


Kuva 11 (vasemmalla). Ilmakuva tukkialtaasta ja pumppuhuoneesta vuodelta 1959. *Kuvalähde: Maanmittauslaitos, Paikkatietoikkuna.*

Kuva 12 (oikealla). Ilmakuva tukkialtaasta ja pumppuhuoneesta vuodelta 2023. *Kuvalähde: Maanmittauslaitos, Paikkatietoikkuna.*

6. Sotkanrannan sahan ja alueen historia

6.1. Sahan aikaisten rakennusten sijoittuminen



Kuva 13. Sahan aikaisten rakennusten sijoittuminen alueella. Katkoviivoin rajatut ja vaaleammalla täytteellä olevat rakennukset ovat nykytilanteessa purettuja.

Sahan alue viistoilmakuvissa



Kuva 14. Alue viistoilmakuvassa. Etualalla pumppuhuone, keskivaiheilla saha ja takana puuvalmistetehdas. Lautatarha jää kuvassa vasemmalle. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1949. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas



Kuva 15. Sahan alue myllyn katolta kuvattuna. Kuvassa vasemmalla pumppuhuone, keskellä saha ja oikealla puuvalmistetehdas. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1955. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas

6.2. OTK:n Puu Oy perustetaan vuonna 1941

Kansalaissotaa edeltäneen kireän poliittisen ilmapiirin aikana perustettiin Suomen Osuuskauppojen Keskuskunnalle eli SOK:lle eräänlaiseksi vastapariksi Kulutusosuuskuntien Keskusliitto eli KK aatteelliseksi keskusjärjestöksi edistysmielisten osuuskauppojen toimesta. Kaupalliseksi keskusjärjestöksi perustettiin Osuustukkukauppa eli OTK joulukuussa 1917.

SOK oli harjoittanut monipuolista teollisuutta jo vuodesta 1914 ja OTK pyrki samaan. Aluksi OTK suuntautui elintarvike-, vaatetus- ja teknokemiallisille aloille, laajentaen toimintaansa rakennusteollisuuteen ostamalla Sotkian naulatehtaan Kylmäkoskelta vuonna 1938. Seuraavaksi OTK:n toiminta laajeni puuvalmisteteollisuuteen markkinoilla olleiden puusepäntuotteiden laatuongelmien luoman tilaisuuden myötä, joihin suurteollisuuslaitos voisi vastata standardisoinnilla pieniä verstaita paremmin.

OTK:n Puu osakeyhtiön perustamispäätös tehtiin vuonna 1941 ja perustava kokous pidettiin helmikuussa 1942. Pääosakkaita oli Osuusliike Elanto, Helsingin Asuntokeskuskunta HAKA, KK sekä Keskinäinen Palo- ja Tapaturmavakuutusyhtiö Kansa. Puuvalmisteteollisuutta varten suunniteltiin neljä linjaa. Tärkein oli rakennuspuusepän tehdas, joka tuottaisi ovia, ikkunoita, höylättyä tavaraa ja puutaloja. Huonekalutehtaan päätuotanto keskittyi pienasuntojen kalusteisiin ja osa keittiöiden, myymälöiden, ravintoloiden ja muiden julkisten tilojen kalustuksiin.

Puusepäntehtaan raaka-aineiden saannin turvaamiseksi oli oma saha välttämätön. Oma saha helpotti myös kustannusten hallintaa. Tuotantotehoksi määriteltiin ensimmäisessä vaiheessa noin 1500 standarttia vuodessa. Toisessa vaiheessa tuotannon suunniteltiin kaksinkertaistuvan. Päätuotteena puusepänteollisuudessa voitiin laskelmien mukaan käyttää noin puolet sahatusta määrästä.

6.3. Kaupat Kantolan tontista huhtikuussa 1941

Aiemmin lähinnä laidunmaana käytettyä Kantolan aluetta alettiin kehittää teollisuuden tarpeisiin ennen sotia. Alue oli teollisuuden kannalta otollisesti vesi-, maantie- ja rautatieyhteyksien äärellä. Puusepänteollisuutta varten alueesta teki erityisen houkuttelevan Vanajaveden uittoreitti. OTK osti huhtikuussa 1941 Hämeenlinnan kaupungilta 26,5 hehtaarin alueen, jolle kaupunki sitoutui rakentamaan pistoraitteen ja sähkölinjan. Teollisuustontin lisäksi Hämeenlinnan kaupunki sitoutui myymään 25 hehtaarin alueen Katumajärven rannalta tehtaan työntekijöiden asuinalueeksi.

Ostamalleen alueelle OTK rakennutti tehtaan, johon OTK:n Puu Oy muutti vuokralle. Järjestelyn taustalla oli nuoren osakeyhtiön toiminnan turvaaminen ja suhdanteiden vaikutusten tasaaminen vuokrajärjestelyillä. Tämän lisäksi OTK:lla oli jo suunnitelmissa muidenkin tuotantolaitosten sijoittaminen alueelle, jolloin voima- ja lämpökeskuksen, rautatien, maantien sekä vesi- ja viemärlaitoksen yhteiskäyttö olisi mutkattomampaa.

Työntekijöiden asuttaminen järjestettiin Kantolanmäen rinteelle, jonne OTK:n arkkitehti Leevi Aarnio suunnitteli yhtenäisen asuinaluekokonaisuuden. Tehtaan asuinalueelle suunniteltiin hankittavaksi tyyppitaloja. Talomalleiksi valikoitui Korhola, Jukola I, kaksi Mäntykotoa, Pohjantupa III, Päivölä I ja kaksi Päivölä II. Rakennukset valmistuivat vuosien 1946–1948 aikana. OTK rakennutti alueelle myöhemmin vielä kaksi Aarnion suunnittelemaa kerrostaloa, jotka valmistuivat 1950- ja 1960-lukujen taitteessa.



Kuva 16 (vasemmalla). OTK:n henkilökunnan asunnoiksi vuonna 1956 valmistunut kerrostalorakennus. Rakennus on yhä olemassa. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1957. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*

Kuva 17 (oikealla). OTK:n henkilökunnan asunnoksi vuonna 1948 valmistunut rakennus. Rakennus on yhä olemassa. Valokuvannut Väinö Hyvärinen vuonna 1945. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*

6.4. Rakennustyöt alkavat kesäkuussa 1941

Saha- ja tehdasalueen rakennustyöt aloitettiin kolmas kesäkuuta 1941. Alkanut jatkosota kuitenkin haastoi rakennustöitä ja työt jouduttiin keskeyttämään jo saman kuun lopulla, kun lähes kaikki arkkitehdit, rakennusmestarit ja ammattimiehet kutsuttiin asepalvelukseen. Jäljelle jäänyt pieni työryhmä saattoi jo aloitettuja rakennustöitä loppuun, saaden ruokalan ja konttorirakennukset suojakuntoon ja tapuloiden rakennustöitä varten saapuneet puutavarat.

Voimalaitoksen savupiippu, toimihenkilöille tarkoitetut kahdeksan pientaloa ja sauna valmistuivat vuoden 1942 aikana. Lisäksi OTK:n toimesta rakennettiin rautateitä

pistoraiteena yhteensä 350 metriä. Sahan kehien tarvitsemia perustuksia kaivettiin loppuvuodesta 1942.

Myöhemmin rakennustöiden etenemistä haastoi vuoden 1943 työvoiman säännöstely, kun yhtiön työntekijät joutuivat syyskuusta alkaen osallistumaan vientitavarain laivauksiin, ja vuoden 1944 lähes täysi rakennuskielto. Toiminta sopeutettiin vanhoihin ahtaisiin tiloihin ja uudet toimittajilta hiljalleen saapuvat koneet varastoitiin.



Kuva 18 (vasemmalla). Tehdasalueen portti ja portinvartijan koppi. Valokuvannut Väinö Hyvärinen vuonna 1950. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas

Kuva 19 (oikealla). Sahan rakennustyömaa. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1945. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas

6.5. Toiminta alkaa Varikonniemen sahalla vuonna 1942

OTK:n Puu Oy:n toiminta alkoi sahan osalta Varikonniemen niin kutsutulla vanhalla sahalla. Varikonniemen sahaa oli vuokrannut Eklöf -yhtiö, jonka vuokrasopimuksen valtio purki päättymään vuonna 1943 katkaistakseen kiistan liittyen Hätilän virkatalon alueisiin. Vaille vuokrasopimusta jäänyt yhtiö myi syyskuussa 1941 Hämeenlinnan Höyrysahan, sen rakennukset, koneet ja sahapuuta OTK:lle, jonka kanssa valtio solmi vuokrasopimuksen virkatalon länsiosasta.

Vanhan sahan kolmesta raamista kaksi käynnistettiin syyskuussa 1942, joskin sahaus oli keskeytettävä muutaman kuukauden kuluttua pistoraiteiden uudelleen järjestelyjen vuoksi. Toiminnan aloittamisella vanhalla sahalla sai OTK:n Puu Oy käynnistettyä puun hankinnan ja kerättyä tarvittavaa kokemusta. Lisäksi tuotanto voitiin aloittaa ja omaa työväkeä saatiin hiljalleen koulutettua samalla kun suunniteltiin uutta tuotantolaitosta. Yhtiölle muodostettiin metsäosasto, joka saavutti Keski-Hämeen puutavaramarkkinoilla tunnustetun aseman. Vuoden loppuun mennessä sovittiin jo metsäkaupoista ja aloitettiin osittaisia hakkuutöitä.

6.6. Uusi saha valmistuu vuonna 1945 ja käynnistetään vuonna 1947

Uusi saharakennus valmistui rakennuskiellon viivästäjänä lopulta vuonna 1945. Saha lajittelukatoksineen muodosti noin 8120 kuutiometrin rakennuksen. Saharakennus sijoittui tukkialtaan päähän ja altaasta sahalle nousi tukkisilta. Saha ja lajittelukatos muodostivat yhdessä L-muotoisen kokonaisuuden, jonka kulma avautui korjaamosta vastakkaiseen suuntaan. Saharakennus oli rakennusajankohdalle tyypillinen puurakenteinen, lämpöeristämätön ja kaksikerroksinen. Ikkunoiden puitejako perustui 2x2 kerrannaiseen. Saharakennuksen katto oli epäsymmetrinen harjakatto.

Itse sahaus tapahtui saharakennuksen ylemmässä kerroksessa, yläsahalla, useammalla sahauslinjalla ja alemmassa kerroksessa, eli alasahalla, sijaitsevia sahojen jalustat ja voimavälitykset. Muita saharakennuksen tiloja olivat teroitushuone, öljyvarasto, tahkokuone, ruokailuhuone ja toimistotila. Pääjulkisivuksi miellettiin tyypillisesti vesistölle näkyvä tukkisillan puoleinen pääty. Erityislaatuista saha-arkkitehtuurille oli, että toisinkuin muut teollisuusrakennukset, ne eivät kuuluneet arkkitehtien työkenttään. Vakiintunut käytäntö oli, että sahakoneet toimittanut konepaja laati myös rakennuspiirustukset.

Sahan koneistoksi valittiin Karhulan pikakehäsaaha, jolla saataisiin 6000 standartin lautamäärä vuodessa, kun sahausta tehtäisiin yhdessä vuorossa vuoden ympäri. Suunnitellun 3000 standartin vuosituotanto saatiin tällä ratkaisulla saavutettua kesäaikaan 2–3 vuorossa, jolloin tavoitteeseen päästiin ilman talvella auki pidettävän tukkialtaan rakentamista.

Yksityiskohtaisen suunnittelun saharakennukseen teki koneiston toimittaja Karhula Oy:n insinööri Ruben Carlberg. Sahan ja lautatarhan suunnitteluun osallistui lisäksi Energiataloudellisen yhdistyksen, eli Ekonon insinööri Erkki Kinnunen. Rakennustöiden valmistumista odottaneista sahakoneistoista toinen oli kuitenkin jouduttu luovuttamaan sotakorvauksena Neuvostoliiton. Sahalle ajateltu pelkkasahausmenetelmä vaati kahta raamia, joten sahaa ei edelleenkään saatu käynnistettyä suunnitelmien mukaisesti.

Ruotsista tilatuille koneille saatiin tuontilisenssi elokuussa, joka viimein ratkaisi tilanteen. Puuttuvan kehäsahan korvaaja saapui vuoden 1946 lopulla. Sahan valmistuminen jäi kuitenkin niin myöhäiseksi, ettei sitä saatu vielä kuluvalle uittokaudella käyntiin. Lisäksi varsinaisen tukkialtaan ruoppaustyöt olivat vielä käynnissä, joten tarvittiin väliaikainen tukkisilta.

Uusi saha aloitti toiminnan viimein helmikuussa 1947. Sahaa koekäytettiin OTK:n lukuun kesäkuun puoliväliin asti, jonka jälkeen se vasta siirtyi yhtiön omaan hallintaan. Uusi ja vanha saha toimivat vielä jonkin aikaa yhtäaikaista, mutta hiljalleen kaikki sahatoiminta siirtyi kokonaan Sotkanrantaan ja päättyi Varikonniemessä viimeistään vuonna 1950 valtion lunastaessa alueen kokonaan omaan toimintaansa.



Kuva 20 (vasemmalla). Saha. Valokuvassa vasemmalla lajittelukatos ja takana hakesiilo, oikealla tukkisilta ja -allas, takana pumppuhuone. Valokuvan etualalla korjaamo. Valokuvannut Väinö Hyvärinen vuonna 1949. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*

Kuva 21. (oikealla). Sahan lajittelukatos. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1947. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas.*



Kuva 22 (vasemmalla). Sahan sisätilaa. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1945. *Kuvalähde: Työväen Arkisto*

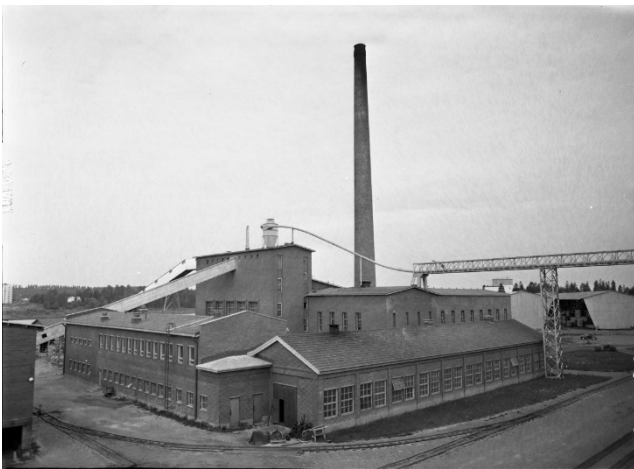
Kuva 23 (oikealla yllä). Tukkiränni lajitteluaukulta sahalle. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1959. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*

Kuva 24 (oikealla alla). Sahan sisätilaa. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1943. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas.*

6.7. Korjaamo valmistuu vuonna 1945

Korjaamorakennuksen harjannostajaisia vietettiin maaliskuussa 1945 ja rakennus valmistui myöhemmin samana vuonna. Korjaamolle valmistui vielä L. Aarnion suunnittelema laajennus vuonna 1958. Laajennus käsitti toisen siipiosan korotuksen. Korjaamon tehtäviin kuului välittömien vikojen ja häiriöiden korjaaminen ja vuosihuollot, joiden lisäksi korjaamolla valmistettiin koneita tehtaalle. Korjaamon toimesta asennettiin myös sahan koneet ja tukkialtaan höyryputket.

Korjaamorakennus oli rakennusajankohdalleen tyypillinen punatiilinen tehdasrakennus. Julkisivu oli puhtaaksimuurattua punatiiltä. Rakennuksessa oli harjakatto ja säännölliset ikkunarivit. Pohjaratkaisu muodosti L-muodon, joka kehysti niin ikään L-muotoisesti jäsentyvää voimalaitosta. Laajennuksen myötä toinen siipiosa oli kaksikerroksinen ja toinen yksikerroksinen. Ikkunoiden puitejako oli kerroksittain erilainen. Vanhemmassa yksikerroksisessa osassa puitejako perustui 2x3 kerrannaiseen, toisessa siipiosassa oli ensimmäisessä kerroksessa neliruutuinen ikkuna ja ylemmässä myöhemmin rakennetussa kerroksessa kaksiruutuinen.



Kuva 25 (vasemmalla). Korjaamorakennus, jonka takana näkyy voimalaitos. Valokuvassa vasemmanpuoleisen siiven toinen kerros on vuonna 1958 valmistunut laajennus. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1959. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas

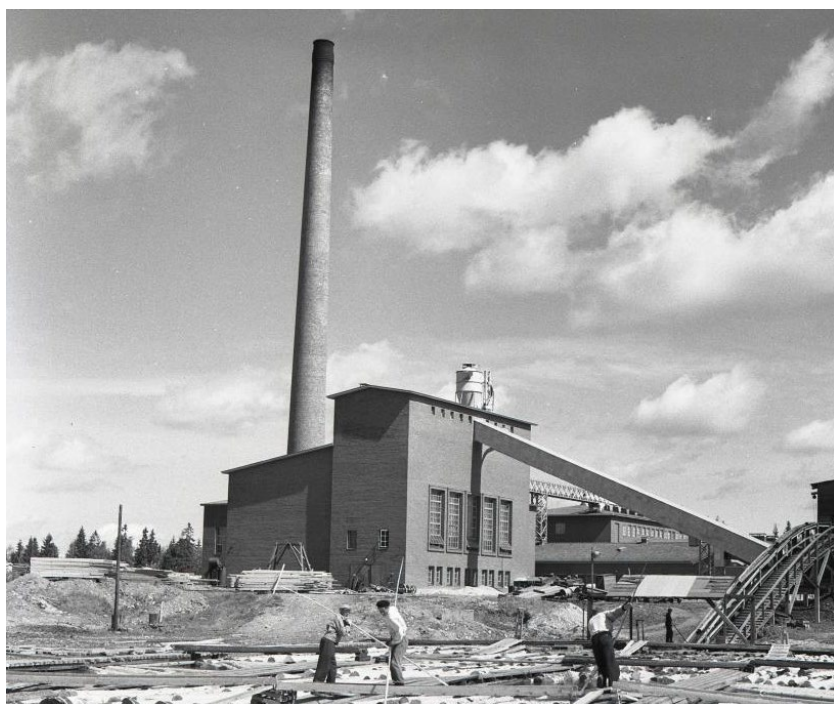
Kuva 26 (oikealla). Korjaamo sisäkuvassa. Valokuvannut Väinö Hyvärinen vuonna 1946. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas

6.8. Voimalaitos valmistuu vuonna 1946

Voimalaitoksen muuraustyöt valmistuivat tammikuussa 1946 ja harjannostajaisia vietettiin toukokuussa. Voimalaitoksen yleissuunnitelman oli laatinut Ekonon insinööri Rein Hirn. Muuntajan ja pienjännitekeskuksen toimitti Strömberg Oy. Kuivaamon suunnittelun teki insinööri Veikko Lapinleimu.

Sahalta voimalaitokselle kulki putki, jota pitkin poltettavaksi tarkoitetut sahan jätteet kuljetettiin. Voimalaitosta laajennettiin 1950-luvulla. Laajennusosa on tarkemmin ajoittamaton. Laajennus käsitti uuden siipirakennuksen, jonka myötä voimalaitoksen pohjaratkaisu oli L-muotoinen.

Rakennus oli huomattavan korkea ja piippu tyypillinen tehdasympäristöjen maamerkki. Julkisivu oli puhtaaksimuurattua punatiiltä. Rakennuksen pääjulkisivuksi mielletty etuosa oli korkeampi kuin rakennuksen muut osat, piippua lukuun ottamatta. Korkeimmassa osassa rakennusta oli symmetrisesti viisi korkeaa, kapeaa ikkunaa, joiden alla pienemmät ikkunat. Rakennuksen ikkunat loivat vertikaaleja linjoja.



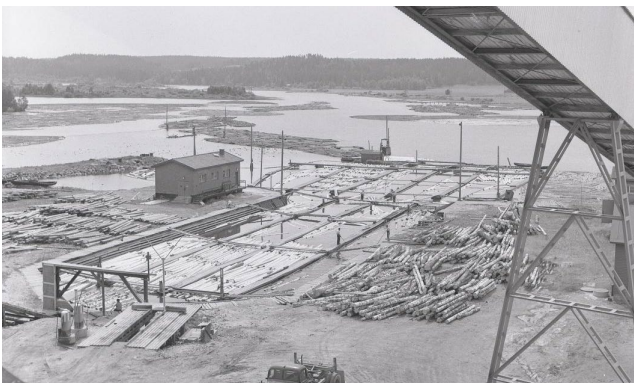
Kuva 27 (vasemmalla). Voimalaitos kuvassa vasemmalla. Oikealla saha kuljetussiltoineen. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1956. *Kuvalähde: Työväen Arkisto*

Kuva 28 (oikealla). Voimalaitoksen pannuhuone. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1947. *Kuvalähde: Työväenmuseum Werstas*

6.9. Pumppuhuone ja tukkiallas valmistuvat vuonna 1947

Pumppaamon rakennustyöt käynnistyivät tammikuussa 1947. Pumppaamo sijoittui tukkialtaan eteläkulmalle. Vedenalaiset osuudet valmistuivat kevään aikana ja pääosin kaivamalla toteutettu tukkien lajitteluallas valmistui kesään mennessä, joskin altaan ulkopuoliset ruoppaustyöt jatkuivat pidempään. Matala ranta-alue vaati runsaasti täyttöjä ja vaativia ruoppaustöitä. Tukkiallasta uusittiin laajentamalla vuonna 1964.

Sahan pumppuhuone toimii sahan vedenjakelun ja palontorjunnan ohjauskeskuksena. Pumppuhuoneessa sijaitsi suojassa niin vesipumppu kuin painesäiliö. Pumppuhuone oli ympäristön mittakaavaan vertautuen pienehkö punatiilistä muurattu rakennus. Rakennuksen koillispäädyn oikeassa laidassa sijaitsi pariovi, jolle johti portaat. Luoteisjulkisivulla kulki kapea tasanne, joka johti oikeassa laidassa sijaitsevalla ovelle. Luoteisjulkisivulla oli oven lisäksi kolme ikkunaa, kaakkoisjulkisivulla puolestaan neljä, joista yksi julkisivun vasemmassa reunassa oli muita kapeampi. Lounaisjulkisivu oli umpinainen.



Kuva 29 (vasemmalla). Pumppuhuone ja tukkiallas. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1959.

Kuvalähde: Työväenmuseum Werstas

Kuva 30 (oikealla). Tukkialtaan rakennustyömaa. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1946.

Kuvalähde: Työväen Arkisto



Kuva 31 (vasemmalla). Pumppuhuone ja tukkiallas. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1950.

Kuvalähde: Työväenmuseum Werstas

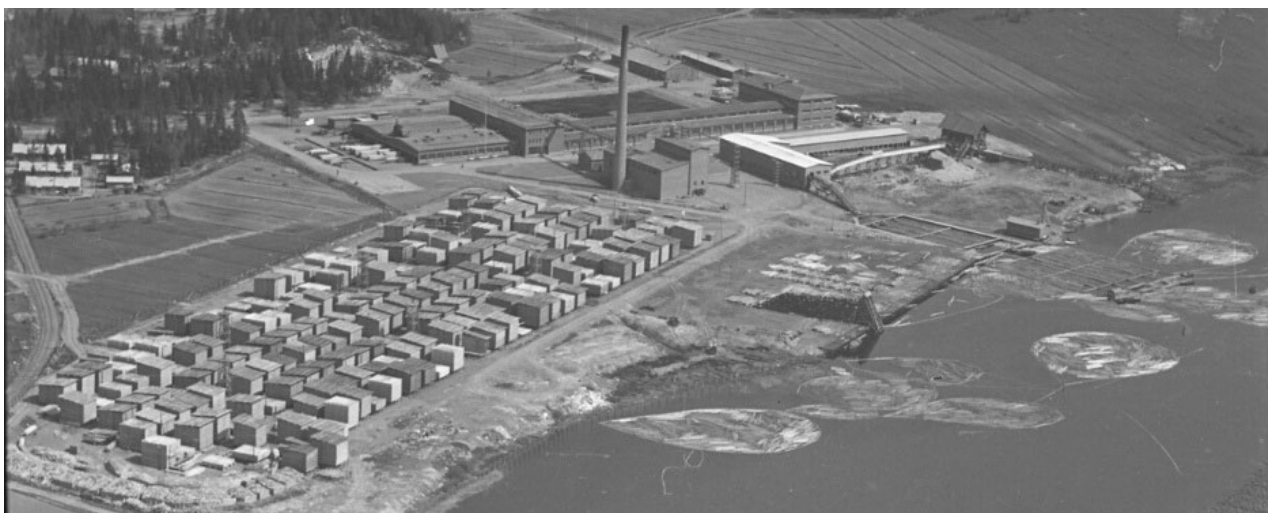
Kuva 32 (keskellä). Vesitykkitori lautatarhalla, jonne vettä pumpattiin. Valokuvannut Väinö Hyvärinen vuonna 1948. Kuvalähde: Työväenmuseum Werstas

Kuva 33 (oikealla). Tukkisilta ja lajitteluallas. Kuvaaja tai vuosi ei tiedossa. Kuvalähde: Työväenmuseum Werstas

6.10. Lautatarha ja piha valmistuvat vuonna 1947

Keskeisimmät ajoväylät, normaalilevyinen rautatie ja lautatapuleiden paaluilla vahvistetut pohjat valmistuivat kesään 1947 mennessä. Tämän jälkeen rakennettiin vielä kapearaiteinen rautatie lautatarhasta tehtaaseen ja lastauspaikoille. Lautatarhan puutavarakatosten piirustuksia on päivätty vuodelle 1955 ja allekirjoittanut OTK:n teknisen osaston V. Paananen. Osa puutavarakatoksien piirustuksista on päivätty vuodelle 1958 ja allekirjoittanut L. Aarnio. Lautatarhan katosten länsipuolelle rakennettiin lisäksi pituuslajittelukatos, jonka on suunnitellut OTK:n teknisen osaston P. Kuisma vuonna 1972.

Lautatarha on sahatavaran kuivatus- ja varastointialue. Määrämittaan sahattu puutavara varastoidaan taapeleihin, tai tapuleihin päällekkäin latoen niin, että ilma pääsee kiertämään kerrosten välillä. Taapelin päälle rakennetaan katos suojaksi sadevedeltä. Sahojen taapelit ovat tyypillisesti usean metrin korkuisia ja lautatarhat muodostavat sahaympäristöjen laajimman kokonaisuuden. Nykyään sahoilla puutavara kuivataan tyypillisesti koneellisesti taapeleiden sijaan.



Kuva 34. Alue viistoilmakuvassa. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1949. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas



Kuva 35 (vasemmalla). Suurpaloharjoitukset lautatarhalla. Valokuvannut Väinö Hyvärinen vuonna 1949. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas

Kuva 36 (oikealla). Lautatarha ja katoksia. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1959. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas

6.11. Kuorimo, puristamo ja hakesiilo valmistuvat vuonna 1955

Kuorimon rakenteet ja konesijoitukset valmistuivat maaliskuussa 1955. Kuorimon suunnitteli J. Rautanen. Kuripuristin valmistui seuraavana vuonna 1956. Molemmat kuorimo ja puristin uusittiin vuonna 1964, kun tukkihallasta laajennettiin ja rakennelmat oli joka tapauksessa sijoitettava uudestaan. Uuden kuoripuristimen ja tukkikuorimon suunnittelivat P. Kuisma ja O. Lihavainen. Saharakennuksen kaakkoispuolella sijainnut hakesiilo uusittiin vuonna 1970.

Uittorannasta ohjattiin tukkeja kuorimolle, jossa tukin kuori poistettiin ennen puun jatkojalostusta. Kuorimolta puunkuoret ohjattiin kuljettimella kuoripuristamolle, jossa kuorimassasta poistettiin vettä puristamalla, jolloin kuorimassan lämpöarvo parani. Puristamolta kuorimassa ohjattiin kuljettimella edelleen voimalaitokselle polttoaineeksi.



Kuva 37 (vasemmalla). Kuoripuristin. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1959. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*

Kuva 38 (oikealla). Kuorimo taustalla, etualalla hakesiilo. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1959. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*



Kuva 39 (vasemmalla). Hakkeen lastaustorni, eli hakesiilo. Valokuvannut Väinö Hyvärinen vuonna 1948. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*

Kuva 40 (oikealla). Tukkien kuorimakone. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1959. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*

6.12. Puusepäntehtas valmistuu vuonna 1949

Puusepäntehtaan rakentamiseen aloitettiin vuonna 1946. Toiminta oli alkanut jo vuonna 1943 vanhan sahan kuivaamosta ja varastosta yhdistetyissä tiloissa uudelle tehtaalle tilatuin konein. Uuden varsinaisen puusepäntehtaan kokonaisuuteen kuuluvan kuivaamon, höyläämön ja tehdaskonttorin harjannostajaisia vietettiin kesäkuussa 1947. Koneiden asennustyöt saatiin suoritettua loppuun vuonna 1949. Varsinaisen puusepäntehtaan suunnitteli KK:n rakennusosaston oma arkkitehti Pekka Saarema apunaan arkkitehti Koskinen. Puusepäntehtas suunniteltiin betoni- ja tiilirunkoiseksi. Rakennuskustannukset olivat lopulta suunniteltua suuremmat, kun julkisivussa päätettiin käyttää laadukkaampaa tiiltä.

Puusepäntehtaan ensimmäisen rakennusvaiheen tilavuus oli 12 500 kuutiometriä ja toisen rakennusvaiheen tilavuus 84 000 kuutiometriä. Rakennesuunnittelusta vastasi insinööri M. Hagman. Konesijoittelun suunnittelivat insinöörit Lapinleimu ja Kuoppamäki. Erilaisia koneita tehtaaseen tilattiin noin neljäkymmentä.

Puusepän tehdaskompleksiin kuului kokoonpanohalli, konttori, kuivaamo ja höyläämö, varastotilaa, ylipainehalli ja paikallismyynti. Kokonaisuudessa yhdistyi niin tiili- kuin betonirakenteita. Julkisivu oli puhtaaksimuurattua punatiiltä. Kokoonpanohalli oli yksikerroksinen ja sen katolla oli kattolyhty, jonka kohdalla kulki siltanosturi. Työkoneet sijaitsivat hallin reunoilla. Kolmikerroksinen konttori liittyi kokoonpanohallin luoteispäättyyn poikittain. Konttorin luoteispuolella puolestaan sijaitsi matala kuivaamo ja sen reunalla höyläämö. Puutavara kulki tehdaskompleksiin sisään kuivaamon ja höyläämön päätyovista, jonka jälkeen se toimitettiin eteenpäin kokoonpanohalliin konttoriosan ensimmäisen kerroksen läpi. Valmiin tavaran varasto sijaitsi hallin kaakkoispäädystä asemoituen konttorin kanssa symmetrisesti siten, että kokonaisuus oli U-muotoinen. Myös varasto oli kolmikerroksinen.

Tehdaskokonaisuuden luoteispuolelle rakennettiin uusi puutavarakuivaamo vuonna 1956. Sahan hoitajalle kuului myös kuivaamon hoito. Kuivaamon julkisivumateriaali oli vastaavasti puhtaaksimuurattu punatiili. Kuivaamo laajennettiin useassa vaiheessa siten, että se oli lopulta noin kolminkertainen alkuperäiseen nähden. Rakennus on sittemmin purettu.

Tehdaskokonaisuuden varastosiiven kanssa samaan linjaan rakennettiin ovi- ja ikkunatehtas. Rakennus sijoittui paikalle, jolla oli aiemmin ollut tehdaskokonaisuuden ruokala. Rakennuksen suunnitteli V. Paananen. Rakennuksen julkisivu on korkea aaltoista peltiä. Katolla on lyhtymäinen pitkittäinen kattoikkuna.



Kuva 41 (vasemmalla). Tehdasrakennus. Kuvassa lähimpänä kuivaamo, jonka jälkeen poikittainen konttori, pitkittäinen kokoonpanohalli ja kauimmaisena varasto. Kuva Valokuvannut Väinö Hyvärinen vuonna 1949. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas

Kuva 42 (oikealla). Puusepäntehtaan sisätilaa. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1959. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas



Kuva 43 (vasemmalla). Kuivaamo. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1959. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas

Kuva 44 (oikealla). Paikallismyyntivarasto. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1958. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas



Kuva 45. Alue viistoilmakuvassa. Vasemmalla puusepäntehtas ja oikealla saha. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1949. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas

6.13. Kantolan sahan ja puusepäntehtaan toiminta

Toiminta OTK:n Puu Oy:n Kantolan sahalla oli käynnistynyt vuonna 1947 ja vielä vuoden 1948 ajan uusi ja vaha saha olivat molemmat toiminnassa. Työntekijöitä oli loppuvuodesta 1947 yhteensä 271, joista sahalla ja lautatarhalla toimi 140 henkilöä. Kantolan puuvalmistetehtaassa tuotanto käynnistyi koneiden asennustöiden valmistuttua vuonna 1949. Tämän myötä kaikki toiminta niin kutsutulla vanhalla sahalla Varikkoniemessä päättyi ja siirtyi kokonaisuudessaan Kantolaan. Tehtaan tuotteita myytiin pääasiassa kotimaan markkinoilla. Sahan myynnistä valtaosa, noin kaksi kolmasosaa, oli vientiä ulkomaille.

Huonekalujen valmistus kuului yhtiön toimenkuvaan alusta asti. Toiminnan alkaessa voitiin valmistaa vain kirjoituspöytiä ja parakkisänkyjä, mutta ohjelmaa oli tarkoitus laajentaa myös muihin huonekaluihin, sekä myymälöissä ja ravintoloissa tarvittaviin kalusteisiin. Puuvalmistetehtaassa valmistettiin myös ovia, ikkunoita ja keittiönkaapistoja. Tuotannossa oli ulko- ja väliovia erilaisin toteutuksin koivuvanerista, kovalevystä ja mahonkipintaisina. Ikkunoita valmistettiin kahteen suuntaan aukeavina, sisään aukeavina ja kiertoikkunoina. Ovet ja ikkunat toimitettiin tarvittaessa valmiiksi saranoituina. Tuotteissa hyödynnettiin vakiomitoitusta, joka oli alkanut yleistymään sotien jälkeen.

Tuotannon suunniteltua laajentamista hidasti tilojen puute, vaikka tehdas oli uusi ja vartavasten yhtiölle rakennutettu. Pöytiä, tuoleja ja kaappeja päädyttiin tilaamaan myös muilta tehtailta ennen omien tilatarpeiden ratkaisemista. Oman tehtaan laajentamisen viivästyttyä osti OTK:n Puu Oy itselleen Lahdesta konkurssiin menneen Salpausselän Puutyö Oy:n loppuvuodesta 1958 ja näin yhtiön toiminta laajeni Lahteen. Valikoima laajeni, kun Salpausselän Puutyö Oy:n tuotannosta valittiin parhaat omaan tuotantoon. Myös Hämeenlinnan puuvalmistetehtästä laajennettiin. Yhtiön toiminta ja tuotanto vakiintui ja kasvoi tasaiseen tahtiin ja vuonna 1963 Hämeenlinnan tehtaalla työskenteli yhteensä 558 henkilöä, joista sahalla 121.

Talousvaikeudet vuosikymmenien 1960–1970 vaihteessa, sekä myöhemmin 1970-luvulla seurannut energiakriisi haastoi sahan ja puuvalmistetehtaan toimintaa. Toiminta laajeni kaikesta huolimatta varmoin askelmerkein ja 1970 yhtiö osti osuuden Mikkelin lähellä sijaitsevasta Otavan Saha Oy:stä. Lisäksi yhtiöllä oli erilaisia tehdastoimintoja Janakkalassa, Hauholla, Joroisilla ja Helsingissä, siten, että vuonna 1972 henkilöstöä oli yhteensä 1417, joista Hämeenlinnassa työskenteli 754 henkilöä.



Kuva 46. OTK:n Puu Oy:n tekstimalli. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1956. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas.

6.14. OTK:n Puu Oy:stä Sotka Oy:ksi vuonna 1964

OTK:n Puu Oy:n nimi vaihdettiin Sotka Oy:ksi elokuussa 1964. Toiminta jatkui nimenmuutoksesta huolimatta entiseen tapaan OTK:n tytäryhtiönä. Sotka oli rekisteröity yhtiön tavaramerkiksi jo vuonna 1956 ja tehtaassa oli valmistettu muun muassa SOTKA 2000 -nimistä keittiökalustemallistoa. Nimi Sotka juonsi juurensa yhtiön ensimmäiseen rakennusteollisuuden valtaukseseen, eli Kylmäkoskella sijaitsevaan Sotkian naulatehtaaseen, jonka OTK oli ostanut vuonna 1938. OTK:n henkilöstölehdessä nimenvaihdosta perusteltiin lisäksi sanan sotka leikittelevyydellä sen sisältäessä sopivasti kirjaimet OTK.



Kuva 47. Sotka Oy:n kalusterän toimitus Hämeenlinnasta Turun Centrum-tavarataloon heinäkuussa 1969. Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas.

6.15. Sahatoiminnan päättyminen vuonna 1986 ja rakennusten purkaminen

OTK:n yritysfuusioiden myötä Sotkan, eli entisen OTK:n Puu Oy:n, pääomistajaksi tuli E-osuuskunta EKA vuonna 1983. Sotkan toiminta ei kuitenkaan kuulunut EKA:n päätoimialaan ja koska toiminta oli kääntynyt tappiolliseksi, päätettiin siitä luopua kokonaan. Kokonaisuus osoittautui kuitenkin liian suureksi myytäväksi sellaisenaan, joten yhtiötä myytiin osissa. Hämeenlinnan puuvalmistetehdas, voimalaitos ja asunnot siirtyivät EKA:n omistukseen, mutta saha jätettiin tytäryhtiö Sotkaan. Sotkan osake-enemmistö myytiin Grahn-yhtymään, jonka omistukseen saha siirtyi. Grahn-yhtymä ajautui konkurssiin keväällä 1986, joka merkitsi sahan toiminnan päättymistä. Tämän jälkeen alue rakennuksineen on siirtynyt Hämeenlinnan kaupungin hallintaan. Sahaan kuuluvat rakennukset päätettiin purkaa huonokuntoisina vuosikymmenen 1990 vaihteessa.

Puuvalmistetehtaan ikkunatuotanto myytiin Parmalle, jonka omistajayhtiö Novera, entinen Hankkija, ajautui konkurssiin vuonna 1992 ja toimintaa jatkoi Kansallisosakepankin PMA-yhtymä. Tässä yhteydessä perustettiin ikkunatehtaiden yhteisyritys Fenestra, jonka toiminnan päällekkäisyyksien myötä päätettiin Hämeenlinnan tehdas sulkea ja alasajo toteutettiin jo vuonna 1993. Puusepäntehtaan rakennukset myytiin yrittäjälle, joka muodosti yhtiön Kantolan Teollisuuskiinteistöt Oy. Puuvalmistetehtaan tiloihin muutti näin useita pienyrityksiä ja rakennus toimii tässä käytössä yhä. Vaille käyttöä jääneet voimalaitos ja korjaamo purettiin vuonna 2003.

6.16. Sotkanrannan satama perustetaan vuonna 2008

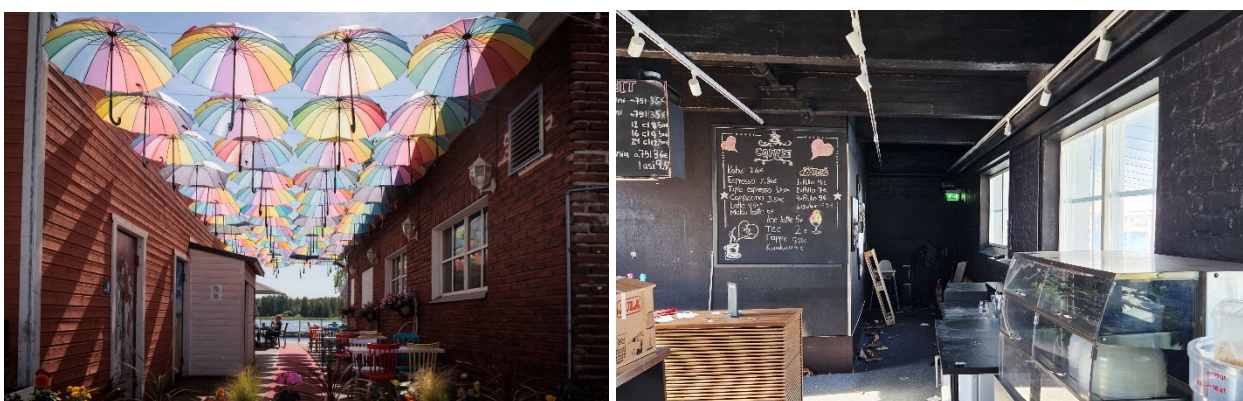
Sotkanrannan venesatama perustettiin vuonna 2008 ja rakennettiin vuosien 2008–2010 aikana. Laitureita rakennettiin muun muassa tukkialtaan reunamille siten, että laituri paikkoja muodostui noin sata. Sataman perustamisen yhteydessä myös pumppuhuone kunnostettiin veneilijöiden käyttöön. Tukkialtaan luoteispuolelle rantaan, jossa aiemmin sijaitsi tukkikuorimo ja kuoripuristin kuljettimiseen, järjestettiin veneiden kausipaikkoja. Kuorimoon ja puristimeen liittyviä muurirakenteita on säilynyt alueella. Satamaan tuotiin lisäksi järvipelastajien pelastusasema. Sotkanrannan satamatoimintoja on sittemmin edelleen kehitetty ja satama on peruskorjattu vuonna 2026.



Kuva 48. Kuvassa vasemmalla pumppuhuone, keskellä tukkiallas ja oikealla muuta sataman aluetta. Kuva otettu vuonna 2026 peruskorjauksen ollessa vielä kesken.

6.17. Pumppuhuoneesta ravintola vuonna 2014

Pumppuhuone muutettiin ensin terassikahvilaksi vuonna 2014 ja lopulta ravintolakäyttöön vuonna 2024 satamapalveluiden monipuolistamiseksi. Sisätila kunnostettiin ja ehostettiin käyttöön sopivaksi ja rakennuksen ympärille rakennettiin terassi, jonka yhteyteen tuotiin wc-tilat sisältävä huoltokontti. Terassista osa katettiin vuonna 2017. Muutettaessa pumppuhuone ravintolaksi vuonna 2024 rakennettiin sisätilaan pieni keittiö.



Kuva 49 (vasemmalla). Pumppuhuone Sotkanrannan terassikahvilana. Kuvassa vasemmalla huoltorakennus ja oikealla pumppuhuone, joiden väliin jää terassitilaa. Valokuvannut Pekka Rautiainen vuonna 2015. Kuvalähde: *Hämeen Sanomat*
Kuva 50 (oikealla). Pumppuhuoneen sisätila vuonna 2026 ennen uudistuksia.

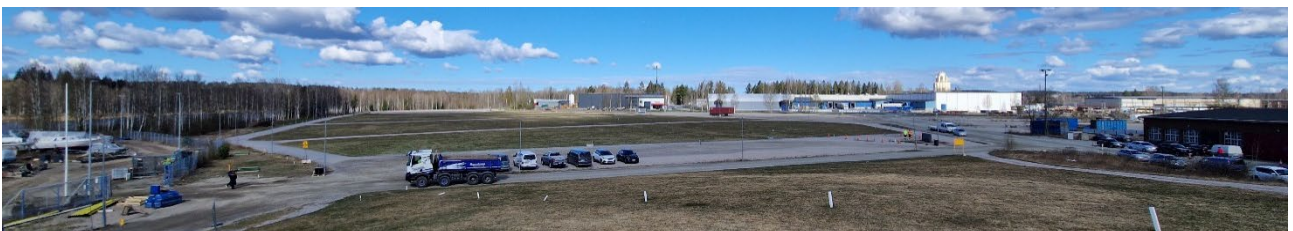
6.18. Kantolan tapahtumapuisto vuonna 2015

Kantolan tapahtumapuisto avattiin toukokuussa 2015. Tapahtumapuisto on toteutettu pääosin tasaisena nurmikenttänä paikalle, jossa aiemmin sijaitsi sahan lautatarha ja jota oli sittemmin hyödynnetty varastokenttänä. Lautatarhan alue on näin tavallaan ainakin osin säilynyt maisemassa. Alueen rakentamisen yhteydessä läjitettiin pilaantunutta maa-aineista kasetoituna niin kutsuttuun pima-mäkeen paikalle, jolla saha, voimalaitos ja korjaamo aiemmin sijaitsivat.

Tapahtumapuisto on suunniteltu palvelemaan erityisesti suur tapahtumia ja parhaimmillaan alueella on ollut yli 50 000 katsojan konsertti. Suurkonsertteja tapahtumapuistossa on järjestetty vuosina 2015, 2016, 2017 ja 2019 ja festivaalit vuonna 2022. Muita alueella järjestettyjä tapahtumia on ollut erilaiset autotapahtumat, koiranäyttelyt ja vuonna 2026 Hämeen Keskiaikafestivaali.



Kuva 51. Ilmakuva Kantolan tapahtumapuistosta Metallica konsertin aikaan vuonna 2019.
Kuvalähde: Hämeenlinnan kaupunki



Kuva 52. Tapahtumapuisto pima-mäeltä kuvattuna vuonna 2026.

6.19. Sahan alueen nykytila ja tulevaisuus

OTK:n aikaisia rakennuksia tai rakennelmia alueella on säilynyt pumppuhuone, tukkiallas ja pääosin puuvalmistehdas. Pumppuhuone palvelee ravintolana, tukkiallas ja muu entinen uittamonranta satamana ja puuvalmistehdas useiden erilaisten pienyritysten, kuten kuntosalin, kirpputorin ja panimon tiloina. Myös lautatarhan alue voidaan katsoa osin säilyneeksi, sillä sille on löytynyt uusi käyttö Kantolan tapahtumapuistona. Alueella on vireillä asemakaavamuutos, jonka tavoitteena on mahdollistaa satama-alueen kehittäminen erityisesti matkailun näkökulmasta. Kaavamuutoksella pyritään mahdollistamaan esimerkiksi matkaparkin ja saunatoimintojen sijoittaminen alueelle.



Kuva 53. Entinen puuvalmistehdas pima-mäeltä kuvattuna. Tiloissa toimii useita yrityksiä, kuten kirpputori, kuntosali ja panimo.



Kuva 54. Pumppuhuoneen yhteydessä toimii vuonna 2026 myös jäätelökioski ja sup-lautojen vuokraus.

7. Kohteen lähempi tarkastelu

7.1. Muutoshistoria

Kohderakennus on valmistunut vuonna 1947 OTK:n Puu Oy:n sahan pumppuhuoneeksi. Rakennus sijaitsee silloisen sahan tukkialtaan vierellä, nykyisessä Sotkanrannan satamassa. Pumppuhuone toimi alkuperäisessä käyttötarkoituksessaan aina sahan lakkauttamisvuoteen 1985 asti. Toiminnan loputtua sahan alue rakennuksineen jäi käyttämättömäksi, mutta tuotanto puusepäntehtaalla jatkui aina vuoteen 1993 asti. Sahan puiset rakennukset purettiin vuosien 1990 ja 1991 aikana, ja lopulta voimalaitos ja korjaamo vuonna 2003. Puusepäntehtaan tiloihin on tuotannon loputtua muuttanut useita erilaisia pienyrittäjiä. Muu sahan alue oli sahatoiminnan päätyttyä toiminut muun muassa varastokenttänä.

Entisen uittamon rantaan pumppuhuoneen välittömään läheisyyteen perustettiin Sotkanrannan venesatama vuonna 2008. Uittamon piha-alueita paranneltiin ja rakennettiin laitureita. Lisäksi alueelle sijoitettiin järvipelastajien pelastusasema tukkikuorimon ja kuoripuristimen säilyneiden muurirakenteiden tuntumaan. Venesataman perustamisen yhteydessä pumppuhuone kunnostettiin veneilijöiden käyttöön ja rakennuksesta uusittiin ainakin sen katto ja oletettavasti sisätiloja. Tässä yhteydessä toteutettujen muutosten luonne tai laajuus ei ole tarkkaan selvillä. Rakennuksesta otetuista valokuvista voi kuitenkin huomata katemateriaalin muutoksen ja rakennuksessa aiemmin olleen savupiipun puuttumisen.

Laajempi käyttötarkoituksen muutos valmistui vuonna 2014, kun pumppuhuone otettiin käyttöön terassikahvilana. Rakennuksen ympärille rakennettiin terassi ja asiakaslaituri. Julkisivumuutoksina oli koillispuolelta parioven kaventaminen ja nostaminen. Myös luoteisjulkisivun oviaukkoa nostettiin ja ovi uusittiin. Oviaukkojen nostot liittyivät terassirakenteiden korkoon. Kaakkoisjulkisivun ikkunoista kaksi peitettiin laudoituksilla. Muut ikkunat kunnostettiin tai uusittiin oletettavasti viimeistään näiden muutosten yhteydessä, ellei niitä ollut uusittu jo vuonna 2008. Rakennuksen kaakkoispuolelle rakennettiin pumppuhuoneen suuntaisesti samaan terassikokonaisuuteen liittyen konttirakennus, johon järjestettiin asiakkaiden wc-tilat ja henkilökunnan sosiaali-tilat. Rakennuksen sisätila pysyi yhtenä tilana, johon sijoitettiin baaritiski ja asiakaspaikkoja.

Käyttötarkoituksen muutoksen myötä on pumppuhuoneeseen tehty erinäisiä läpivientejä. Julkisivuilla on nähtävissä esimerkiksi ilmanvaihtoon ja lämmitykseen liittyviä koneita ja uusia tulo- ja poistoaukkoja. Rakennukseen on myös lisätty valotauluja, muita valaisimia ja mainoksia.

Sahan alueelle rakennettiin Kantolan tapahtumapuisto vuosina 2014–2015. Tällöin osa alueen pilaantuneista maasta poistettiin ja uudelleen läjitettiin kasetoituna pima-mäkeen paikalle, jolla saha, voimalaitos ja korjaamo aiemmin sijaitsivat. Entinen lautatarha kuunostettiin nurmikentäksi kulkuväylin suurtapahtumien järjestämiseksi, joita alueella on sittemmin ollut säännöllisesti.

Seuraavat muutokset pumppuhuoneella oli vuonna 2017. Tällöin rakennuksen terassille rakennettiin katetut osuudet sen lounais- ja luoteispuolelle. Pumppuhuoneen sisätiloihin toteutettiin pienehkö keittiö vuonna 2024 ja rakennuksen käyttötarkoitus muutettiin terassikahvilasta ravintolaksi. Sotkanrannan sataman alue peruskorjattiin vuonna 2026. Peruskorjauksessa paranneltiin laiturirakenteita, nostopaikkaa, kulkuväyliä ja muun muassa pihan valaisua. Myös pumppuhuonetta ympäröivät laituri- ja terassirakenteet uusittiin. Ravintolayrittäjän vaihdoksen myötä myös pumppuhuoneen sisätiloissa on tehty pintapuoleisia muutoksia.

7.2. Nykytilan kuvaus

Pumppuhuone on tiilirakenteinen. Rakennus on muihin lähialueella sijaitseviin tai sijainneisiin rakennuksiin vertautuen mittakaavaltaan pienehkö. Rakennuksen perusmuoto on yksinkertaisen suoralinjainen ja rakennuksessa on harjakatto. Sokkeli on betonia. Sokkeli on suhteellisen korkea, mutta ei nykyisten rakennusta ympäröivien terassirakennelmien vuoksi hahmotu selkeästi. Nykytilanteessa terassit kiertävät koko rakennuksen ja lounais- ja luoteispuoli on valokatteilla suljettua tilaa.

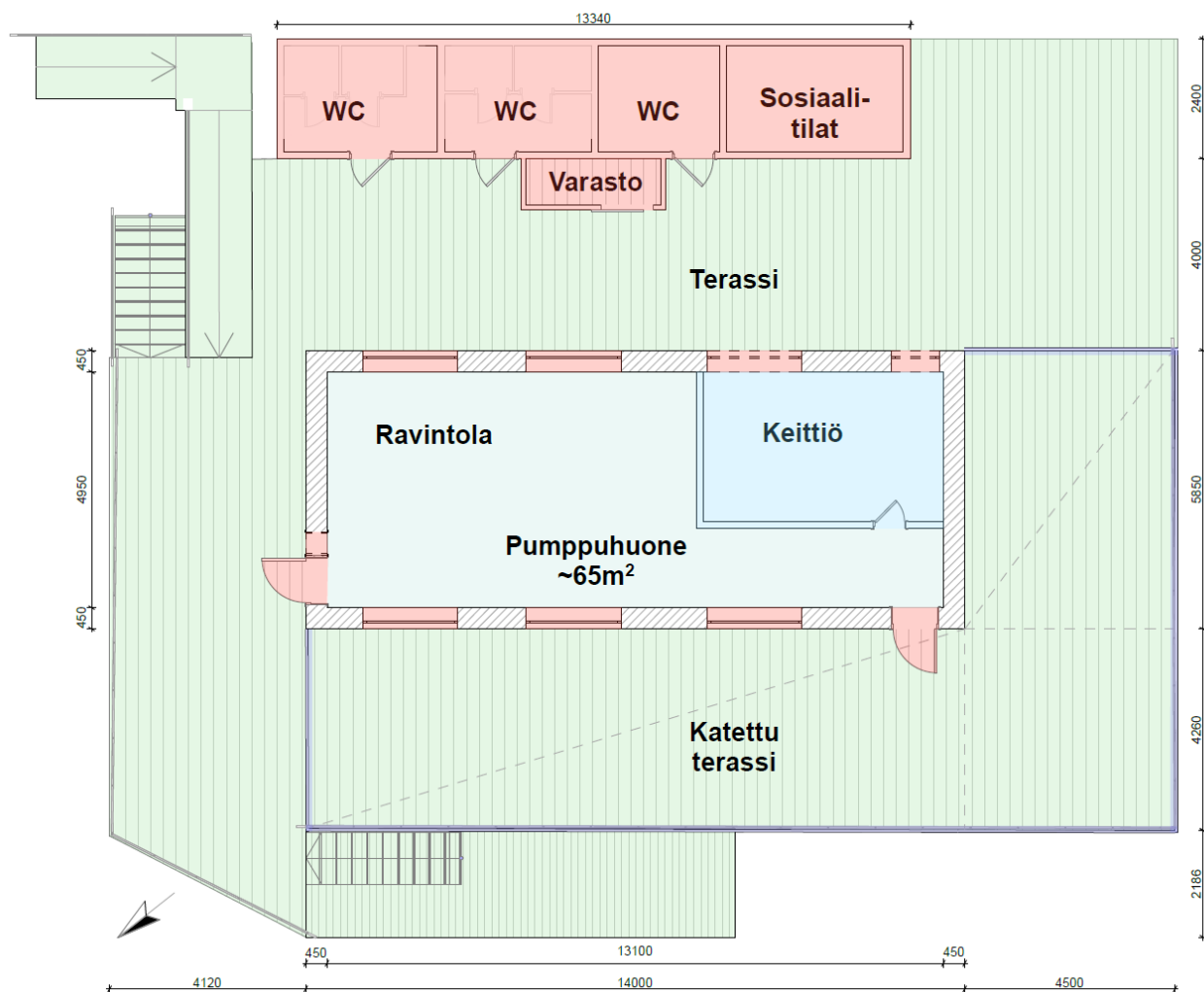
Rakennuksen julkisivu on tiilen juoksulimityksellä. Aukotukset on holvattu. Rakennuksen ikkunat on pidetty alkuperäisiä vastaavina. Ikkunat ovat pieniruutuisten neliönmallisten 2x2 ikkunapuitteiden kerrannaisia. Kaakkoisjulkisivulla on neljä ikkunaa muutoin symmetrisesti, mutta julkisivun vasemmassa reunassa oleva ikkuna vain neliruutuinen, siinä missä muut ikkunat ovat kaksi vastaavaa vieretysten. Nykytilanteessa kaksi vasemman reunan ikkunaa on peitetty vaakalaudoituksin.

Luoteisjulkisivulla on kolme ikkunaa ja oikeassa reunassa oviaukko. Ovi on uusittu, ja aukkoa korotettu terassimuutosten yhteydessä niin, että alkuperäinen holvaus on purettu ja korvattu. Koillispäädyssä on yksi oviaukko päädyn oikeassa reunassa. Alun perin päädyssä on ollut pariovi, mutta muutosten yhdessä on oviaukkoa sekä korotettu että kavennettu. Aukosta osa on peitetty vaakalaudoituksesta, jonka päällä näkyy alkuperäinen holvaus. Rakennuksen lounaispääty on aukoton.

Pumppuhuoneen sisätilaan on rakennettu pieni ravintolakeittiö. Sisätilan pinnat on käsitelty moderneiksi ja tiiliseinät maalattu. Rakennuksen kaakkoispuolella on pumppuhuoneen suuntaisesti samaan terassikokonaisuuteen liittyen konttirakennus, johon on järjestetty asiakkaiden wc-tilat ja henkilökunnan sosiaalityilat.

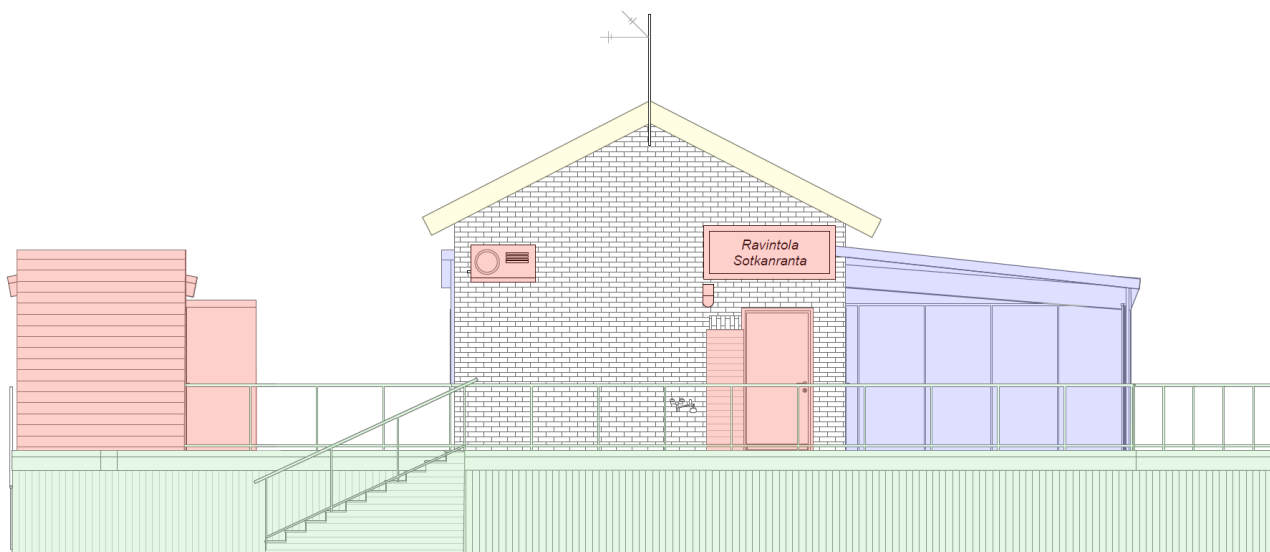
7.3. Ajoituskaaviot

Ajoituskaavioissa on esitetty värein havainnollistamalla pumppuhuoneeseen ja sitä ympäröiviin rakenteisiin kohdistuneiden muutosten ajankohtaa. Muutosten ajankohdat on arvioitu saatavilla olleen tiedon mukaan. Muutoksina on tässä esitetty myös sellaiset tavanomaiset tai välttämättömät korjaustoimenpiteet, joiden yhteydessä ei varsinaisesti ole muutettu kohteen tai osan ulkomuotoa, vaan pyritty toteuttamaan muutos hienovaraisena. Tällaisia muutoksia on esimerkiksi katon ja ikkunoiden uusiminen. Ikkunat on merkitty kaavioon vuoden 2014 mukaan, mutta ne on saatettu uusia jo vuonna 2008. Kaikkia rakennuksen ulkoseinän läpivientejä ei ole esitetty kaavioissa ajoituksen ollessa epätarkka.

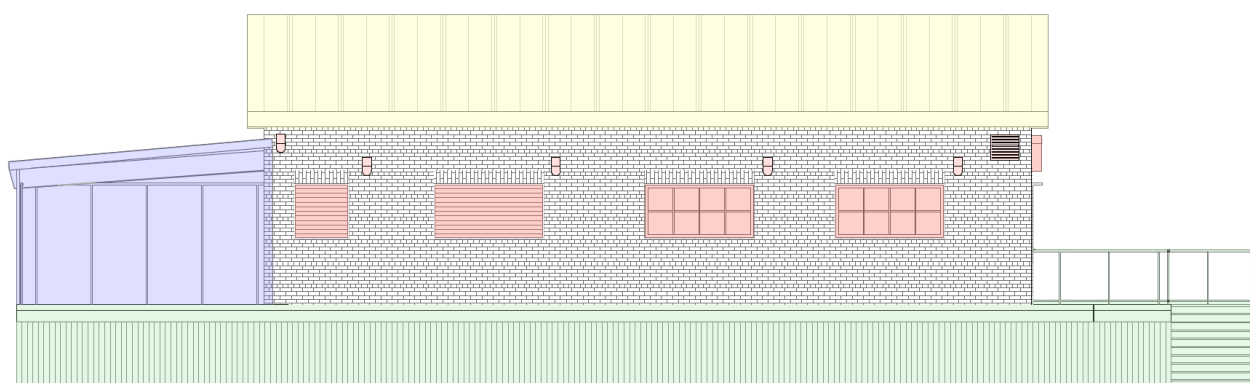


Kuva 55. Pohjapiirros.



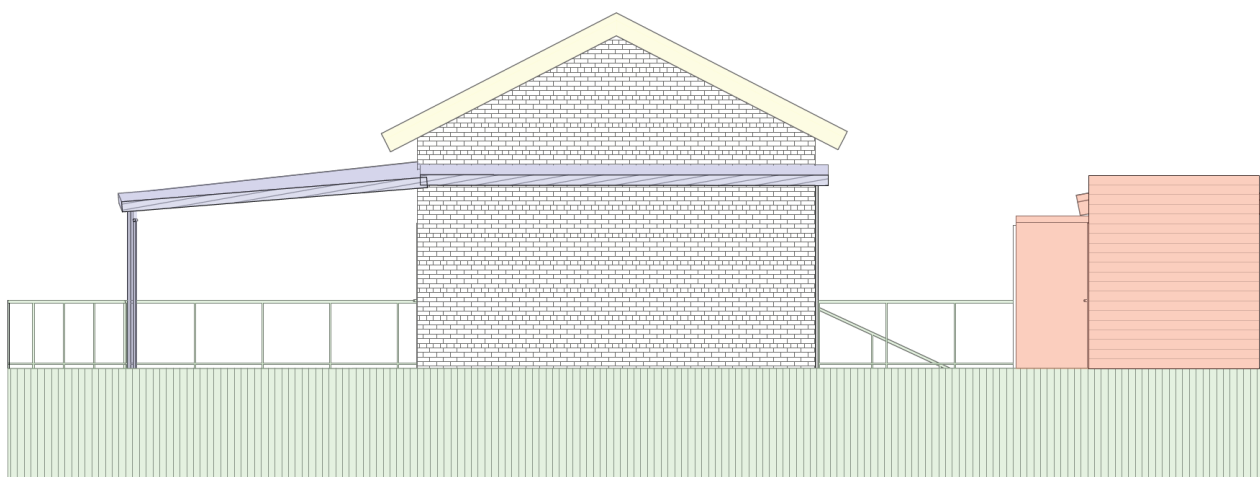


Kuva 56. Julkisivu koilliseen.

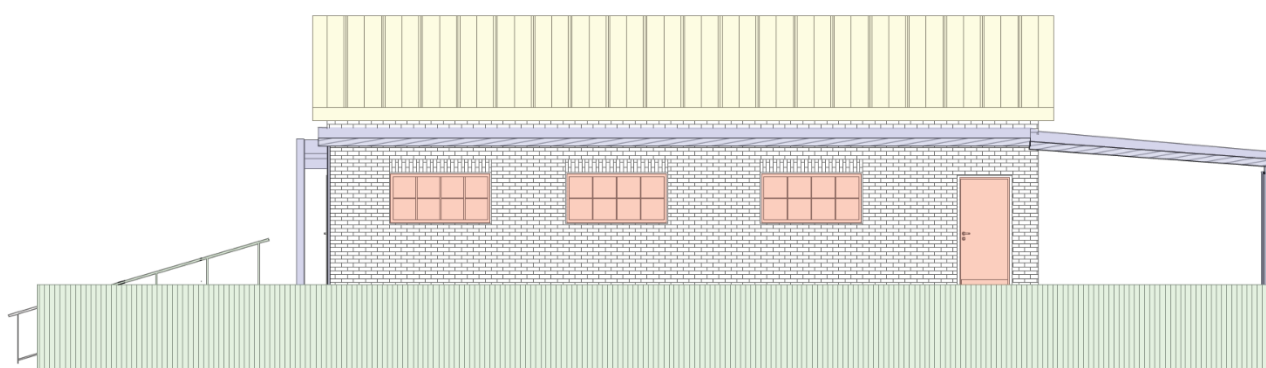


Kuva 57. Julkisivu kaakkoon.





Kuva 58. Julkisivu lounaaseen.



Kuva 59. Julkisivu luoteeseen.



7.4. Pumppuhuone vanhoissa valokuvissa

Pumppuhuoneesta on olemassa vain vähän vanhoja valokuvia, joissa rakennus olisi pääaiheena tai muutoin näkyisi kokonaan. Erityisesti sahatoiminnan aikaisissa kuvissa pumppuhuone esiintyy pääosin valokuvien taustalla. OTK:n valokuvaajat eivät ole vuoden 1965 jälkeen juurikaan vierailleet Hämeenlinnassa OTK:n Puu Oy:n tiloissa, joten valokuva-aineisto on rajallista. Syynä vierailujen vähenemiseen on mahdollisesti OTK:n Puu Oy:n Lahden huonekalutehtaan valmistuminen, jonka jälkeen kuvaajat ovat vierailleet siellä Hämeenlinnaa useammin.

Saatavilla olevista valokuvista ilmenee pumppuhuoneen alkuperäinen asu julkisivujen osalta ja keskeisimpien muutosvaiheiden vaikutukset rakennuksen ulkoasuun. Sisätilasta ei ole ollut saatavilla valokuva-aineistoa, eikä rakennuksen alkuperäisiä pohjapiirroksia ole ollut selvitystyön aikana saatavilla.



Kuva 60 (vasemmalla). Tukkialtaan ja pumppuhuoneen rakennustyömaa. Valokuvannut Väinö Hyvärinen vuonna 1945. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*

Kuva 61 (oikealla). Pumppuhuone ja tukkiallas. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1950. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*



Kuva 62 (vasemmalla). Pumppuhuone suurpaloharjoitusten kuvassa vasemmalla. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1949. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*

Kuva 63 (oikealla). Tukkien lajitteluallas. Taustalla pumppaamo. Valokuvannut Atte Hyvärinen vuonna 1950. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*



Kuva 64 (vasemmalla). Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1959. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*

Kuva 65 (oikealla). Pumppuhuoneen pääty kuvassa oikealla. Siitä vasemmalle saha ja keskellä voimalaitos. Valokuvannut Olli Nieminen vuonna 1959. *Kuvalähde: Työväenmuseo Werstas*



Kuva 66. Sahan alue viistoilmakuvassa. Valokuvannut Hannu Vallas vuonna 2006. *Kuvalähde: Hämeenlinnan ELY-keskus*



Kuva 67. Pumppuhuone etelästä kuvattuna. Valokuvannut Ollipekka Wiik vuonna 2012.
Kuvalähde: Hämeenlinnan ELY-keskus

Kuva 68. Pumppuhuone vuonna 2014. Käyttötarkoituksen muutokseen liittyvä rakentaminen on alkanut. Valokuvannut Mikael Juntunen vuonna 2014. Kuvalähde: Yle

7.5. Nykytilan valokuvainventointi

Rakennuksen nykytila on valokuvattu huhtikuussa ja kesäkuussa 2026 tehtyjen kohdevierailujen aikana. Huhtikuussa sataman peruskorjaus oli vielä viimeistelemättä, eikä pumppuhuoneen sisätilaa ollut vielä kunnostettu ravintolayritysmuutokseen liittyen.

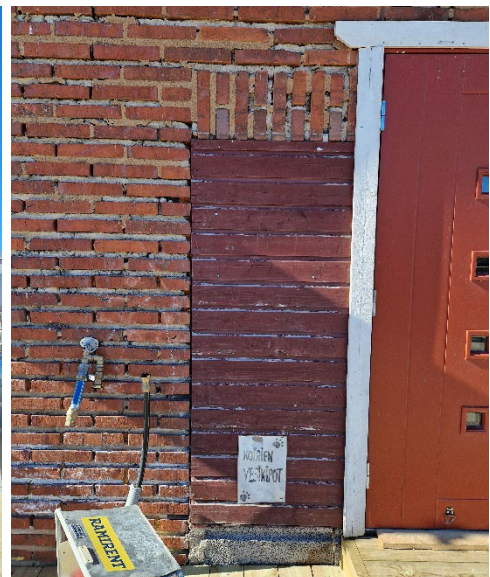


Kuva 69. Pumppuhuone pohjoisesta tukkialtaan puolelta kuvattuna.



Kuva 70 (vasemmalla). Pumppuhuone idästä kuvattuna. Vierellä, kuvassa edessä, on pumppuhuoneen yhteyteen tuotu pieni huoltorakennus.

Kuva 71 (oikealla). Pumppuhuoneen yhteydessä oleva huoltorakennus pumppuhuoneen suunnasta kuvattuna.



Kuva 72 (vasemmalla). Pumppuhuoneen koillispääty.

Kuva 73 (oikealla). Koillispäädyn oviaukon muutos vuodelta 2014. Oviaukon korkeusasemaa ja leveyttä on muutettu. Aiempaa oviaukkoa on peitetty vaakalaudoituksella. Peitetty osa holvauksineen on hahmotettavissa.



Kuva 74 (vasemmalla). Pumpuhuone sen länsikulmasta kuvattuna. Luoteisjulkisivulla olevaa oviaukkoa on muutettu nostamalla vuonna 2014. Lounaisjulkisivu on säilynyt alkuperäisenä ja aukottomana.

Kuva 75 (oikealla). Pumpuhuoneen kaakkoisjulkisivu. Ikkunoista kaksi on peitetty vaakalaudoituksin.



Kuva 76 (vasemmalla). Pumpuhuone etelästä sahatoimintaa varten rakennetulta niemekkeeltä kuvattuna.

Kuva 77 (oikealla). Pumpuhuone lounaasta vastarannalta kuvattuna.



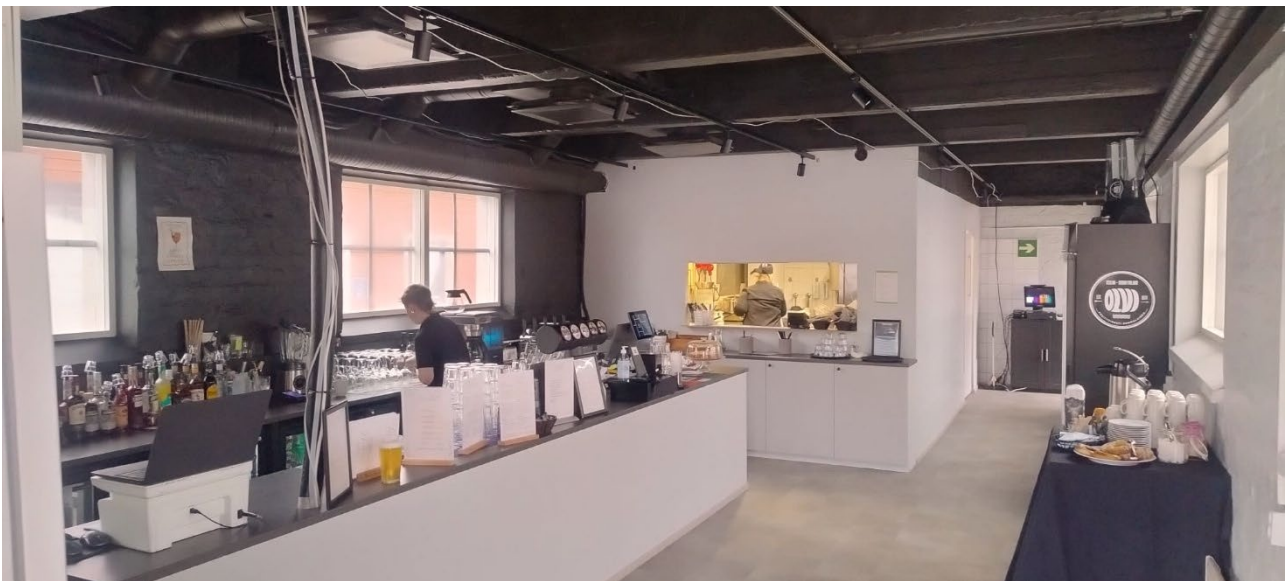
Kuva 78 (vasemmalla). Kaakkoisjulkisivun ikkuna. Ikkunat on kunnostettu tai uusittu oletettavasti vuonna 2014 käyttötarkoituksen muutoksen yhteydessä. Puitejako on pidetty alkuperäistä vastaavana.

Kuva 79 (oikealla). Rakennuksen lounaisjulkisivun vaakalaudoituksella peitetty ikkuna.



Kuva 80 (vasemmalla). Rakennuksen länsinurkka. Kuvassa näkyy ilmanvaihtoon liittyvä läpivienti ja muuta talotekniikkaa, jota rakennukseen on lisätty käyttötarkoituksen muutoksen yhteydessä.

Kuva 81 (oikealla). Tiilimuurauksen saumauslaasti on paikoin rapautunut ja paikkailtu.



Kuva 82. Pumppuhuoneen uusittu sisätila vuonna 2026.



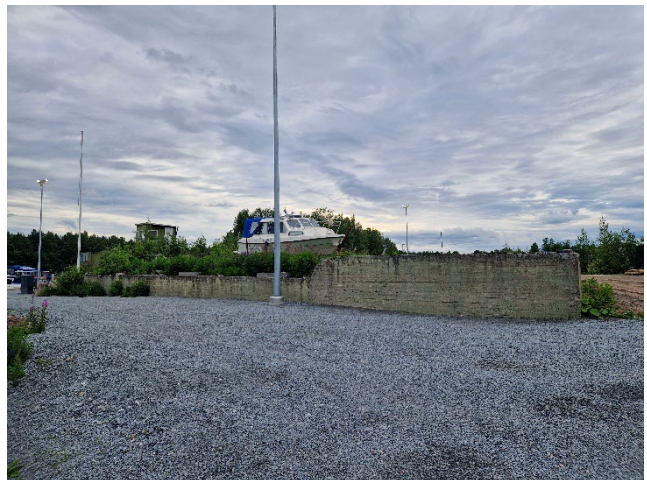
Kuva 83 (vasemmalla). Satama-allas pohjoisesta kohti pumppuhuonetta kuvattuna.



Kuva 84 (oikealla). Satama-allas kaakosta kuvattuna.



Kuva 85 (vasemmalla). Rakenteita sahan tukkikuorimon ja kuoripuristimen alueelta. Takana järvipelastajien uusi pelastusasema.



Kuva 86 (oikealla). Rakenteita sahan tukkikuorimon ja kuoripuristimen alueelta.



Kuva 87. Kuva entisen sahan paikalla olevalta pima-mäeltä kohti pumppuhuonetta ja entistä tukkiallasta.

8. Kohteeseen liittyvät arvot

8.1. Historialliset arvot

Historiallisena arvona tarkastellaan kohteen merkitystä liittyen maan, maakunnan tai kaupungin historiallisiin vaiheisiin tai historiallisen kehityksen, tapahtuman tai ilmiön todisteena.

Kohteella on teollisuushistoriallista merkitystä pumppuhuoneen ollessa osa Kantolan teollisen kehityksen alkuvaiheita. Pumppuhuone kuului OTK:n Puu Oy:n, myöhemmin Sotkan, sahan rakennuksiin. Rakennuksen rakennutti aikanaan alueen suurin työllistäjä OTK ja suunnitteli OTK:n tekninen osasto. Pumppuhuone on sahan rakennuksista ainut nykypäivään säilynyt, joskin samaan toimintaan liittyviä puuvalmistetehtaan rakennuksia ja OTK:n rakennuttamia muita teollisuusrakennuksia on säilynyt lähiympäristössä Kantolassa. Rakennuksen viimeisimmät muutosvaiheet kuvaavat kaupunkien keskeisillä paikoilla sijainneiden teollisuusympäristöjen muutosta kulttuuri- ja virkistyskäyttöön.

Puuvalmistetehtaan ja Kuusitien asuntoalue, sekä muita OTK:n rakennuttamia laitoksia Kantolassa, on vuonna 2003 tehdyssä inventoinnissa määritelty maakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi. Sahan alue rantoineen on aluerajauksen ulkopuolella, sillä pumppuhuonetta lukuun ottamatta viimeiset sahan rakennukset purettiin inventoinnin laatimisajankohtana. Pumppuhuoneen ja tukkialtaan voidaan kuitenkin katsoa kuuluvan tähän kokonaisuuteen.

8.2. Arkkitehtoniset arvot

Arkkitehtonisena arvona tarkastellaan kohteen harvinaisuutta tai ainutlaatuisuutta, historiallista tyypillisyyttä alueelle, aluetta tai tiettyä aikaa kuvaavia tyypillisiä piirteitä, alkuperäistä tai vastaavaa käytön, rakentamistavan, arkkitehtuurin tai tyylin ilmenemistä ja jatkumista, sekä näkyvissä olevien eri aikakausien rakenteita, materiaaleja ja tyylipiirteitä, jotka ilmentävät rakentamisen, hoidon ja käytön historiaa ja jatkuvuutta.

Pumppuhuone edustaa jälleenrakennuskauden teollisuusrakentamista. Aikakauden arkkitehtuurille oli leimallista luonnonmateriaalien käytön ja rakennusten koristeellisuuden tai monimuotoisuuden lisääntyminen, jota on luonnehdittu sotien jälkeiseksi romantiikaksi. Romantiikan on ajateltu osin kumpuavan voimistuneesta isänmaallisuudesta ja kotiseuturakkaudesta, mutta mitä merkittävimmin rakentamisessa käytettyihin ratkaisuihin ohjasi vallitseva materiaali- ja työvoimapula. Muusta rakentamisesta poiketen teollisuusrakentamisessa modernismi ja romantiikka esiintyivät jälleenrakennuskaudella rinnakkain.

Hämeenlinnan rantamaisemassa oli vielä sotien jälkeen leimallista, että teollisuusrakennukset toteutettiin punatiilisinä. Punatiilen valinta rakennusmateriaaliksi on oletettavasti ollut myös OTK:n rakennusosaston suunnittelulinjaus liittyen muun muassa OTK:n arkkitehtuurin tunnistettavuuteen. Myös muita OTK:n laitoksia toteutettiin punatiilisinä. Punatiilet olivat jälleenrakennuskaudella muiden rakennusmateriaalien ohella tiukasti säännösteltyjä.

Pumppuhuone on paikalle rakennettu rakennus, jonka rakentaminen on laadukasta käsityövaltaista rakentamista. Rakennuksen ikkunoiden sijoittelu ja julkisivun jäsentely ilmentävät 1940-luvun arkkitehtuuria. Säännöstelyn aiheuttamien materiaalirajoitusten vuoksi varsinaisia nauhaikkunoita ei voitu toteuttaa, mutta niiden vaikutelmaan pyrittiin sijoittamalla ikkunat tiiviiksi, nauhamaiseksi riviksi. Harjakatot yleistyivät jälleen, kun tasakaton tiivistämiseksi tarvittua huopaa ei ollut riittävästi saatavilla.

Rakennuksen arkkitehtuuri ja rakennusaineet ovat rakennusajankohdalle ja rakennustyyppille ominaisia. Rakennus on säilyttänyt suhteellisen hyvin 1940-luvun aikaisen ulkoasunsa, ilmentäen hoidon ja käytön jatkuvuutta.

8.3. Kaupunkikuvalliset arvot

Kaupunkikuvallisena arvona tarkastellaan kohteen merkitystä osana kaupunkikuvaa ja maisemaa. Kohteella on kaupunkikuvallista arvoa silloin, kun se on arvokas osa kulttuurimaisemaa, kaupunki- tai taajamakuva, katunäkymää tai rakennettua kokonaisuutta.

Pumppuhuone sijaitsee Vanajaveden rannassa ja liittyy näin osaksi sen maisemaa. Kantolan kaupunkikuvalla on nykyään teollinen luonne ja pumppuhuone kuuluu sen varhaisimpiin teollisiin rakennuksiin. Hämeenlinnan rantamaisemassa oli vielä sotien jälkeen leimallista, että teollisuusrakennukset toteutettiin punatiilisinä. Sahaympäristöjen maisemavaikutukset ovat tyypillisesti olleet merkittäviä ja Kantolan sahan toiminnan päätyttyä on pumppuhuone ja aukea tapahtumapuisto sen näkyvimmit muistomerkit maisemassa. Pumppuhuonetta ympäröivät katetut ja lasitetut terassirakenteet hämärtävät itse rakennuksen hahmottumista, mutta toisaalta suojaavat itse rakennusta ympäristön vaikutuksilta.

9. Yhteenveto ja päätelmät

9.1. Yhteenveto

Kantolan kehityksellä on ollut laajempikin vaikutus Hämeenlinnan kaupungin kasvuun. OTK:n, aikanaan Hämeenlinnan suurimman yksittäisen työllistäjän, teollisuusalue on vaikuttanut merkittävästi ympäröivien asuinalueiden, kuten Katuman, Katisten ja Vanajan muodostumiseen, sekä muun teollisuuden sijoittumiseen alueelle.

OTK:n rakennuttama pumppuhuone on osa Kantolan teollisen kehityksen alkuvaiheita ja ainut sahan rakennuksista nykypäivään säilynyt. Pumppuhuone, sen viereinen uittoranta tukkialtaineen ja läheinen lautatarha ovat mukautuneet entisestä teollisuusympäristöstä yhä edelleen kehitettäväksi kulttuuri- ja virkistystoiminnan alueeksi.

9.2. Kohteen muutoksenkestävyys

Pumppuhuone on arkkitehtuuriltaan selkeälinjainen ja harkitusti pelkistetty, jolloin hienovaraisetkin muutokset voivat olla kokonaisuuden kannalta huomattavia. Toisaalta rakennuksen teollinen luonne sallii eräänlaisen rosoisuuden kokonaisuuden säilyen suhteellisen eheänä. Hoidon ja käytön jatkuvuus ovat olennaisia rakennuksen olemassaolon kannalta ja näihin liittyvät muutokset voivat olla rakennuksessa paitsi välttämättömiä, myös hyväksyttäviä. Perustellutkin muutokset vaativat kuitenkin huolellista suunnittelua, perehtymistä ja sopeuttamista rakennuksen ominaispiirteisiin. Vaalittavia ominaispiirteitä ovat rakennuksen muoto ja mittakaava, ikkunoiden sijoittelu ja julkisivun jäsentely sekä materiaali.

Rakennukseen toteutetut käyttötarkoituksen muutokset ensin terassikahvilaksi ja sittemmin ravintolaksi ovat olleet kohteen kannalta merkittävä, mutta rakennus on näistä huolimatta säilyttänyt suhteellisen hyvin 1940-luvun aikaisen ulkoasunsa. Muutokset rakennukseen on toteutettu kiitollisella tavalla kerroksellisuutta vaalien. Tämä ilmenee esimerkiksi ikkunoiden peittämistavassa, joka mahdollistaa muutoksen kumoamisen tarpeen jälleen muuttuessa. Oviaukkojen muutoksien toteutuksessa on jätetty näkyviin päädyssä sijaitsevan oviaukon paikkaus. Rakennusta ympäröivät katetut ja lasitetut terassirakenteet hämärtävät itse rakennuksen hahmottumista, mutta toisaalta suojaavat rakennusta ja ovat niin ikään tarvittaessa poistettavia muutoksia.

Kokonaisuuden kannalta keskeisessä asemassa on myös pumppuhuoneen viereinen tukkiallas. Suunniteltaessa tukkialtaan muutoksia, on niiden vaikutuksia arvioitava myös pumppuhuoneen kannalta. Tukkiiallasta on laajennettu vuonna 1964 ja muutettu satamaltaaksi vuonna 2008. Alueen satamakäyttöön liittyvät muutokset ovat edesauttaneet

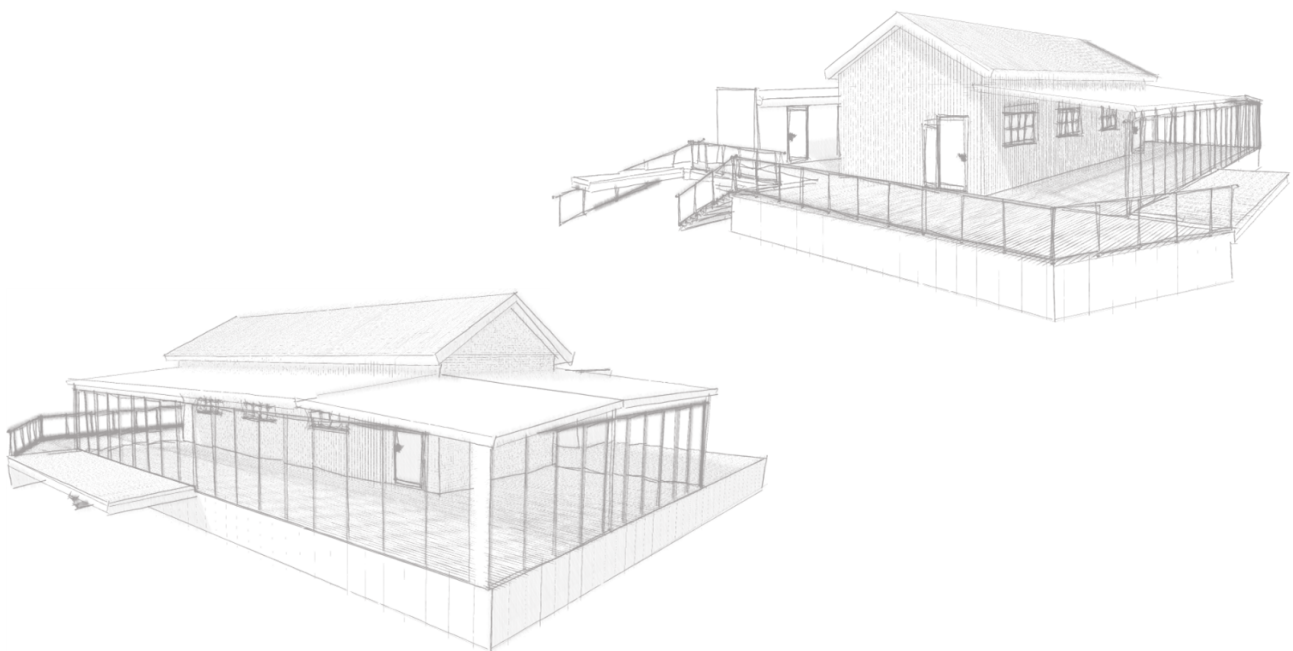
tukkialtaan säilymistä. Tukkialtaan säilyminen osana maisemakokonaisuutta tukee myös pumppuhuoneen maisemallisia arvoja ja alueen historiallisen kerroksellisuuden hahmottumista.

9.3. Suositukset

Rakennus tulee säilyttää siihen liittyvien historiallisten, arkkitehtonisten ja kaupunkikuvallisten merkitysten myötä. Rakennukseen tehtävät korjaus- ja muutostyöt tulee toteuttaa näitä merkityksiä heikentämättä. Korjaus- ja muutostyöt tulee toteuttaa rakennuksen alkuperäiseen asuun sopeuttaen kuitenkin siten, että tehdyt muutokset ovat erotettavissa omaksi ajalliseksi kerrostumakseen.

Rakennuksen muoto ja mittakaava tulee huomioida mahdollista lisätilaa suunniteltaessa. Pumppuhuonetta ei tule laajentaa ja mahdollisten huolto- tai muiden lisärakennusten suunnittelu ja sijoittelu tulee toteuttaa pumppuhuoneeseen nähden alisteisena. Sijoittelussa tulee yhdessä pumppuhuoneen kanssa huomioida tukkiallas ja uittoranta osana kokonaisuutta. Tukkialtaan ja uittorannan säilyttäminen osana maisemakokonaisuutta tulevat pumppuhuoneen maisemallisia arvoja ja alueen historiallisen kerroksellisuuden hahmottumista.

Rakennukseen pysyvästi vaikuttavia muutoksia tulee välttää. Pumppuhuoneeseen ei tule toteuttaa uusia aukkoja tai nykyisten aukotusten muutoksia. Uusien läpivientien, kiinnikkeiden tai muiden vastaavien lisäämistä rakennuksen tiiliseinään tulee välttää. Vaihtoehtoisten kiinnitystapojen tutkiminen on suositeltavaa tiilipinnan vaurioitumisen ehkäisemiseksi tulevaisuudessa.



10. Lähteet

Kirjalliset lähteet

- Mäkipuro, J. (2014) Osuustukkukauppa Kantolassa: OTK:n vilja- ja puuteollisuus Hämeenlinnassa.
- Wiik, O. (2012) Kantolan inventointi. Hämeenlinnan ELY-Keskus, Hämeenlinna.
- Niskanen, A. (1987) Osuusliike rakentaa / Ajankuvia arkkitehtuurista.

Valokuvat, piirustukset ja kaaviot

- Hämeenlinnan Kaupunginarkisto: rakennusluvut
- Työväenmuseumo Werstas: OTK:n negatiivikokoelma
- Työväen Arkisto: OTK:n mainososaston valokuvat
- Hämeenlinnan kaupunki, kaavoitus: Valokuvat. Kaikki valokuvat, joiden yhteydessä ei ole muuta lähdettä mainittu, on otettu Hämeenlinnan kaupungin toimesta maastokäynnin yhteydessä vuonna 2026.
- Hämeenlinnan kaupunki, kaavoitus: Ajoituskaaviot ja rakennusten sahan aikaista alueelle sijoittumista havainnollistava materiaali

Henkilölähteet

- Suullisesti saadut tiedot yrittäjältä, urakoitsijalta ja Hämeenlinnan kaupungin tilapalveluilta

Muuta tietoa lähteistä

- OTK:n teknillisen osaston ja KK:n rakennusosaston arkistot ovat nykyään Työväen Arkistossa.
- Hämeenlinnan kaupunginarkistosta on saatavilla puuvalmistetehtaan (sittemmin ovi- ja ikkunatehtaan) piirustuksia. Sahan rakennusten piirustuksista Hämeenlinnan kaupunginarkistosta löytyy muutama hakesiilon piirustus ja asemapiirroksia.